

Künye: (Araştırma makalesi) Öztürk, Çiğdem; Uysal, Mehmet (2021). “19. Yüzyıl İngiliz Seyahatnamelerinde Kıbrıs” *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Uluslararası Filoloji ve Çeviribilim Dergisi*, C.3/2, s. 213-248. (ID: 1028954).

19. YÜZYIL İNGİLİZ SEYAHATNAMELERİNDE KIBRIS*

CYPRUS IN BRITISH TRAVELOGUES IN 19TH CENTURY

Çiğdem ÖZTÜRK

SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Batı Dilleri ve Edebiyatı Bölümü, Y.L. öğrencisi (mezun), Isparta-TÜRKİYE, gulsencigdem@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-1494-8148

Mehmet UYSAL

Doç. Dr., SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi, Batı Dilleri ve Edebiyatı Bölümü, Alman Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Isparta-TÜRKİYE, mehmetuysal@sdu.edu.tr, ORCID:0000-0001-7345-348X

Öz

Türkiye'nin hemen güneyinde bulunan ve stratejik açıdan çok önemli bir konuma sahip olan Kıbrıs, tarih boyunca çok sayıda medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Ada, hala dünyanın en önemli iç denizlerinden birisi olan Akdeniz'in doğusuna her açıdan hakimdir. 1571 ile 1878 yılları arasında Osmanlı egemenliği na giren ve günümüzde kuzeyinde KKTC adıyla bir Türk devleti bulunan adanın statüsü uluslararası bir sorun olmaya devam etmektedir. Bu sorunun esas başlangıç noktası olan İngiliz hakimiyetine geçtiği 1878 yılının hemen öncesi ve çokça daha sonrası İngiliz seyahatnamesinde Kıbrıs'ın nasıl tasvir edildiği bu makalenin konusunu oluşturmaktadır. Bu makalede şu altı gezginin seyahatnameleri incelenmiştir: David George Hogarth, Luigi Palma di Cesnola, Henry Rider Haggard, James Monroe Buckley, Samuel White Baker, William Hurrell Mallock. Bu seyyahların gezi notları ile İngiliz dış politikası arasında bir bağlantı olup olmadığı araştırılmıştır. İncelenen eserlerdeki Türk imgesi bu araştırmanın bir başka inceleme konusudur. Gezginlerin yazdıklarına dayanarak Kıbrıs adasının 19. yüzyıldaki resmi çizilmeye çalışılmıştır. Seyahatnamelerde oryantalist bir bakış açısının varlığı ve sebepleri de ayrıca sorgulanmıştır.

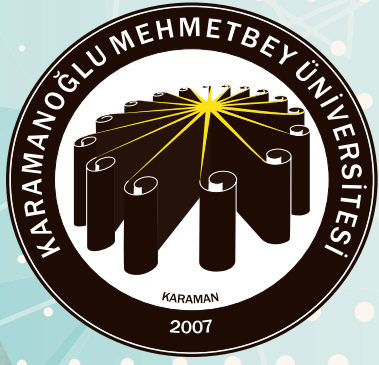
Anahtar Kelimeler: Kıbrıs, Seyahatname, İngiliz Gezginler, Oryantalizm, Türk İmgesi, Kültürel Bagajı

Abstract

Cyprus, which is located in the very south of Turkey with a strategically important location, has hosted many civilizations throughout history. The island commands the eastern coasts of the Mediterranean Sea, which is still one of the most important inland seas in the world, in every aspect. The island's status, having been ruled by the Ottoman Empire between 1571-1878 and now called TRNC (Turkish Republic of Northern Cyprus) as a Turkish state in Northern Cyprus, continues to be an international problem. The present article, then, presents the way Cyprus was depicted in six British travelogues just before and more after 1878, the year being the starting point of the British rule which is also the issue under question. The study explores the travelogues of the following travellers: David George Hogarth, Luigi Palma di Cesnola, Henry Rider Haggard, James Monroe Buckley, Samuel White Baker, and William Hurrell Mallock. The possible connection between the travel notes of these travellers and the British foreign policy has been examined in particular. The Turkish image in the works under study is another subject matter, which is not positive at all. Based on what the travelers wrote, the article attempts to draw a picture of the island in the nineteenth-century. This being the case, the presence of and reasons for an orientalist presence in the travelogues is also questioned.

Key Words: Cyprus, Travelogue, British Travelers, Orientalism, The Turkish Image, Cultural Baggage

*Bu makale, Gülşen Çiğdem Karip'in Yrd. Doç. Dr. Mehmet Uysal yönetiminde hazırladığı *19.Yüzyıl İngiliz ve Amerikan Seyahatnamelerinde Kıbrıs*, SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2014, künyeli yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

**KARAMANOĞLU MEHMETBEY
ÜNİVERSİTESİ**

**ULUSLARARASI
FİLOLOJİ ve ÇEVİRİBİLİM DERGİSİ**

**INTERNATIONAL JOURNAL OF
PHILOLOGY and TRANSLATION STUDIES**

MAKALE BİLGİLERİ ARTICLE INFO

Geliş Tarihi / Submission Date
26.11.2021

Rapor tarihleri / Report Dates
Hakem/Reviewer 1 - 02.12.2021
Hakem/Reviewer 2 - 05.12.2021

Kabul Tarihi / Admission Date
22.12.2021

e-ISSN
2687-5586

GİRİŞ

Bu incelemede 19. yüzyılın son çeyreğinde Kıbrıs'ı ziyaret eden ya da bir şekilde yola çıkarak İngiliz gezginlerin gözünden Kıbrıs resmedilmeye çalışılacaktır. Üç yüz yılı aşkın bir süre Türk idaresinde kalan Kıbrıs'ın, diğer birçok ülke ve bölge gibi Batı'nın oryantalist görüşlerinden etkilenerken Batı'da yaygın olan olumsuz Doğu imajına bürünüp bürünmediği araştırılacaktır. Konumu ve coğrafyası jeopolitik açıdan çok önemli olan Kıbrıs adası, Akdeniz'in doğusunda dünyanın ilk medeniyetlerinin kurulduğu topraklar ile son beş yüz yılda dünyanın yeni merkezi haline gelen Avrupa arasında bir mola yeridir. Bütün bunlara bir de kutsal topraklara hac amacıyla giden Hristiyanların yolları ve Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla (1869) Hindistan deniz yolu üzerinde bulunması eklendiğinde ada, yabancılar ve gezginler için adeta bir çekim merkezine dönüşür. Yönetimin İngilizlerin eline geçmesi (1878), bütün bu gelişmelerin büyük bir ivme kazanmasına sebep olur. Bunun sonucunda bilhassa 19. yüzyılın ikinci yarısında Kıbrıs'ı konu alan çok sayıda İngiliz seyahatnamesi yayımlanır. Kıbrıs'ın başına gelen İngiliz işgal hareketinin bir benzeri 19. yüzyılın başlarında (1814) Malta adasında gerçekleşmişti. İngilizler orada da yüz elli yıl kadar kalmışlardır (tr.wikipedia.org/wiki/Malta_tarihi).

Bu makalede incelenecek seyahatname, Kıbrıs'ın Osmanlı hâkimiyetindeki son yıllarından (1878 öncesi) ama ağırlıklı olarak İngiliz hâkimiyetindeki ilk yıllarından (1878 sonrası) seçilmiştir. Burada Batılı seyahatçıların adadaki yönetim değişikliğine nasıl baktıklarının tespiti temel amaçtır. Bu araştırmada;

- David George Hogarth'ın *Devia Cypria Notes of an Archaeological Journey in Cyprus in 1888* (Kıbrıs Notları. 1888 Yılında Kıbrıs'a Arkeolojik Bir Seyahat),
- General Luigi Palma di Cesnola'nın *Cyprus: Its Ancient Cities, Tombs, and Temples, a Narrative of Researches and Excavations during Ten Years' Residence in That Island* (Kıbrıs: Antik Şehirleri, Türbeleri ve Tapınakları, Adadaki On Yıllık İkamet Esnasındaki Kazı ve Araştırmaların Metni),
- Sir Henry Rider Haggard'ın *A Winter Pilgrimage* (Bir Kış Hac Yolculuğu),
- James Monroe Buckley'nin *Travels in Three Continents Europe-Africa-Asia* (Üç Kıtaya Yolculuk Avrupa-Afrika-Asya),
- Sir Samuel White Baker'ın *Cyprus As I Saw in 1879* (1879 Yılında Gördüğüm Kıbrıs),
- William Hurrell Mallock'un *In an Enchanted Island or a Winters Retreat in Cyprus* (Kıbrısta Bir Kış İnzivası ya da Büyülü Adada),

adlı eserleri incelenecektir. Bu eserlerin bazıları sadece Kıbrıs hakkında yazılmışken bazılarında seyyahlar Kıbrıs'ı eserlerinin yalnızca bir bölümünde anlatmışlardır. Kıbrıs'ı benzer yönlerden ele alarak görüşlerini dile getiren seyyahların birbirlerinin eserlerini de muhtemelen okumuşlar ve birbirlerinden etkilenmişlerdir.

1. BATI SEYAHATNAMELERİNDE DOĞU

Batı dünyası, önce bilim ve sanatta Antik bilim ve sanat eserlerini yeniden keşfi anlamındaki yeniden doğuş (Rönesans) ve buna koşut olarak dinde yaptığı yenileşme, yeniden yorumlama ve biçim verme (Reformasyon) ışığında Orta Çağ'ı geride bırakmıştır. Avrupa, Doğu'nun bilimini, kültürünü ve tarihini göz ardı etmek suretiyle kendi refahını artırma çabasına girişmiştir. Bu amaçla; bilim, sanat, edebiyat, din ve siyasetle desteklenen hayali bir *Doğu* yaratılmıştır. Avrupa'nın Doğu medeniyetleriyle olan sorununu Taner Timur şu sözlerle vurgular: “Doğa bilimlerine paralel olarak gelişen ırkçı yaklaşımın dışında; 18. yüzyıl Avrupa'sını daha da önemli başka bir sorun işgal ediyordu. Bu da oluşmakta olan ulusların ‘kimlik’ sorunu ve daha genel planda da Batı'nın ‘uygarlık’ sorunu idi” (2000: 146). Gelişen ve değişen Avrupa'da; ulaşım imkânları arttıkça, gezginlerin ardından birçok aristokrat da ülkelerinden çıkıp Doğu seyahatlerine başlamışlardır. Hayali bir Doğu kurgulayan ve ardından bunu yaratan Batı, böylelikle dünyayı *Batı* ve *Öteki* olarak ikiye bölmeyi başardı. Bunun sonucunda kendi kültürüne, yaşam tarzına ve dinine ait olmayanlar dışlandı, ötekileştirildi. Tüm bu eylemlerin sonucunda da Oliver Kontny tarafından “bir bilim dalı, bir söylem tarzı (discourse), bir siyasi ideoloji ya da bir dünya görüşü olarak” (Kontny, 2002: 121) tanımlanan oryantlizmin temelleri atıldı. Kontny, oryantlizmin kökeninin “‘biz-onlar’ düalizmine” dayandığını belirterek “Oryantalizm, kendini Batı (Occident) denilen bir siyasî-kültürel oluşuma ait hisseden birinin Doğu (Orient) olarak betimlediği bir oluşumun öğeleri hakkında konuşmasıdır” (Takış, 2002:10) şeklinde açıklar. Doğuyu “aşırı genellemelerin, fantastik öğelerin birbirine karıştığı egzotik, uzak, belirsiz ve yarı düşsel-yarı ilahî bir” (Takış, 2002:10) yer olarak ortaya koyan oryantlist bakış açısının tam tersi ise Batının bu görüşlerini reddeden “Doğu'nun veya Doğulunun şarkiyatçılığın söylediği gibi olmadığını” (Yıldırım, 2002: 144) belirten oksidentalizmdir (Garbiyatçılık).

Gerek seyahatname olsun gerekse edebiyatın ya da sanatın başka bir dalı olsun, oryantlist bakış açısıyla yazılan eserlerin birçoğunda Türkler ve Doğulular; egzotik, ilginç,

tembel, içe dönük ve bununla beraber barbar* sıfatıyla tanımlanan bir millettir. Eserlerde yaratılmış olan “Türk dehşeti ve barbarlığı; büyük bir bölümü ne gerçeği ne de Türklerin nasıl olduğunu yansıtan, fakat itibarını sarsarak Türkleri yıkmaya çalışan bir imaj[dır]. Buradaki ana fikir, Türklerin, Hristiyan âleminin işlediği günahları cezalandırmak amacıyla Tanrı tarafından gönderilmiş bir musibet olduğudur” (Uysal ve Uyar, 2013: 375). Ne var ki tüm bu olumsuz sıfatlara rağmen, Batıların gözünde Doğuların yaşantıları hem okurlar hem de gezginler için “korkunun yanı sıra merak ve cazibenin de odağıdır” (Mazeaud-Karagiannis, 2005:301). Doğu hakkında yazılan eserler, bir başka çalışmada şöyle betimlenir: “Avrupalı okur için bu eserler, bir tür ‘baharat’ başka bir ifadeyle ‘egzotik bir çeşni’ etkisi yapar. Tarihi, coğrafyası, kültürü ve insan karakteriyle bambaşka bir yapısı olan Şark ve Şarklı tipler, Avrupalı okuyucu nezdinde biraz da ‘önyargı’ ve ‘ötekileştirme’ ilavesiyle adeta olumsuz bir ‘Bin Bir Gece Masalı’ kahramanına dönüşüverirler” (Uysal ve Uyar, 2013:372). Bilim ve teknolojinin merkezinde yer alan “Batı ve Geri kalanı” (Bilici, 2011:5) mantığını benimsemiş bir Avrupalı için Doğu’ya yapılacak seyahat tamamen farklı bir coğrafyaya, kültüre ve insanlara doğru yapılacak bir gezidir. Kültür, gündelik yaşam, dış görünüş, giyim, kuşam, renk, dil, din gibi hemen hemen her şeyin farklı olduğu bir topluma giderek onları gözlemleyen Batı insanı, kendinden olmayana *öteki* olarak adlandırmaktan öteye gitmemiştir. Aydınlanma çağında her şeyi keşfettiğini ve her şeye ulaştığını düşünen Batılı bir başka bilinmeyeni arama ve keşfetme içgüdüleriyle ötekini aydınlatmaya doğru yola çıkmıştır. Batılılar, Doğu’yu kendi kararlarını almaktan aciz, yönetilme arzusu duyan ve “düşünmeyen, sadece itaat eden” (Uysal ve Uyar, 2013:388) toplumlar olarak görmektedir. Bilici’nin Said’den alıntılacağı şu cümle “Doğulu bir şahıs; önce Doğulu, sonra insandır” (Bilici, 2011: 17) ifadesi bu bakış açısını bütünüyle yansıtmaktadır.

2. KIBRIS ÜZERİNE NOTLAR

Kıbrıs adasının en önemli doğal kaynaklarından birisi bakırdır. Kıbrıs’ta bol miktarda bulunan bakırın isminin de adadan türediği yönündeki görüşünü Cesnola şöyle temellendirir: Adada, “sadece bakırın kalitesi değil, aynı zamanda antik çağlarda bilinen diğer tüm emadenlerden daha büyük oranlardaki temini, bakır madenlerindeki zenginliğin ana kaynağıydı. Yaygınlığı ve genel kullanımından dolayı *Aes Cyprium* olan ismi *Cyprum* olarak kısaltmış ve *cooper* (bakır) şeklinde İngilizleşmiştir” (Cesnola, 1878: 7) (Vurgular bize ait).

* Barbar ifadesi hem eski Roma’da hem de Atina’da “yabancı” anlamında kullanılırdı. Romalılar Romalı olmayana, Atinalılar da Atinalı olmayana ‘barbar’ yaftasını takmaktan çekinmezlerdi. Maalesef kelime zamanla anlam değişmesi ve bozulmasına uğrayarak ve özellikle de Türkler hakkında kullanılarak “kaba, uygarlaşmamış” anlamında kullanılmıştır (Uysal ve Uyar, 2013: 375).

Bakıra adını vermesinin yanında adada hem kaliteli hem de bol miktardaki bu maden, adayı onu fethetmek isteyen ülkeler tarafından daha cazip hale getirmiştir. Özellikle antik çağlarda bakır; kılıç, zırh ve diğer eşyaların üretiminde neredeyse antik çağlardan Romalılar dönemine kadar Kıbrıs'ın ticaretinin şekillenmesinde önemli rol oynamıştır. Adanın bakıra ismini vermesi görüşünün tam tersi de mevcuttur. Bazı kaynaklardan bakırın adaya ismini verdiği söylenmektedir. Adanın isminin kökeni ile ilgili tanrıça *Kipris*'ten, bakırın Latince ismi olan *Cuprum*'dan, *kopher* ya da *kypros* olarak bilinen kına çiçeğinden ya da Latincesi *Cypress* olan kına çiçeğinden türediğine dair birçok farklı görüş bulunmaktadır. Adanın ismine dair farklı kullanımlar *Osmanlı İdaresinde Kıbrıs* adlı eserde şöyle ifade edilmektedir:

Türkçe'de Kıbrıs, Arapçada "Kubrus" (Kubruş), Batı dillerinde "Cyprus", "Cypre", "Chypre", "Gipros" ve "Cypren" olarak adlandırılan ada; Mısır ve Hitit kaynaklarında müştereken Alaşya (Alasya) şeklinde geçerken, Mısır kaynaklarında, ayrıca "Asi" kelimesiyle de ifade edilmektedir. Asurlular'da "Yatnana" veya "Ya", İbranilerde "Kittim" denilen Kıbrıs; "Kypros" olarak ilk defa Homeros'ta zikredilmektedir. Adının, Ana Tanrıça Kibele'ye bu adada verilen isim olan Kipris'ten geldiği de rivayet edilmektedir. Adanın adının; adada bolca bulunan kına çiçeğinin İbranice karşılığı olan "Kopher", yine adada bolca çıkan bakırın Latince karşılığı olan "Cuprum" veya Batı dillerine "Copper" ve "Kopher" olarak geçen bakırın Akadca aslı ve nihayet Latince servi anlamına gelen "Cypress" kelimesinden geldiği şeklinde rivayetler de mevcuttur (Sarınay, 2000: 4).

Kıbrıs kelimesinin kökeni hakkında farklı görüşler olsa da bu adın adada bol miktarda bulunan bakır madeniyle ilintili olduğu görüşü daha çok kabul görmektedir. Biz de aynı kanaati taşıyoruz.

649 yılında Şam Valisi Muaviye tarafından fethedilmesiyle beraber adada ilk İslam hâkimiyeti başlamıştır. Kıbrıs Adası 688'den 868'e kadar bir Kıbrıs Arap-Bizans Kondominyumu olarak idare edilmiştir. 866 yılına kadar devam eden bu süreç sonrasında ada tekrar Bizans hâkimiyetine girmiştir. 1191 yılında İngiltere Kralı I. Richard (Aslan Yürekli) tarafından III. Haçlı Seferi sırasında ada İngiltere yönetimine girmiştir. Bir süre sonra adada meydana gelen karışıklıklardan dolayı ada Richard tarafından *Tapınak Şövalyelerine* satılmıştır. Karışıklıkların devam etmesi üzerine Tapınak Şövalyeleri adayı Kral Richard'a geri vermiş ve Guy de Lusignan Kıbrıs kralı olmuştur. Bunun sonucunda ada 300 yıl boyunca Lüzinyan hanedanlığı tarafından yönetilmiştir. Lüzinyanların ardından adada Cenevizliler, Memlûklular ve Venedikliler hüküm sürmüştür. Ancak Venedikliler, yükselme dönemini yaşayan Osmanlı Devleti'ne problem yaratmaya başlamış ve bunun sonucu olarak da Osmanlı

19. Yüzyıl İngiliz Seyahatnamelerinde Kıbrıs

Devleti adayı ele geçirme kararı almıştır. Kıbrıs, 1571 yılında 11 ay süren zorlu bir seferle Osmanlı İmparatorluğunca fethedilerek 1878 yılına kadar Osmanlı yönetiminde kalmıştır (Karip, 2014:34 vd.).

Kıbrıs'ın fethiyle beraber 307 yıl devam edecek olan “tarihinin en sorunsuz ve huzurlu dönemini” (Vatansever, 2012:1526) yaşayacağı Osmanlı hâkimiyeti ve barış süreci (Paxa Ottomana) başlamıştır. Osmanlı Devleti adayı ele geçirdiğinde, ada her ne kadar ticaret yolu üzerinde yer alsa ve verimli topraklara sahip olsa da bakımsız ve harap bir haldedir. Adanın zenginliğine göre savunma araçları hiç de iyi durumda değildir (Jorga, 2005: 131). Tarihinde birçok farklı medeniyete kültüre ev sahipliği yapan Kıbrıs kültürüne, Osmanlı hâkimiyetiyle beraber Türkler de eklenir.

Osmanlı Devleti'nin, 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşından yenik düşmesi sonucu Rus askerlerinin Osmanlı topraklarının bazı bölgelerine girmesi, on dokuzuncu yüzyılda büyük bir sömürge imparatorluğu kurmuş olan İngiltere'yi harekete geçirdi. Sömürgecilik; genel olarak politik, askeri ya da din gibi sebeplere dayanmaktadır. Ülkeleri sömürgeciliğe sevk eden en önemli sebeplerden birisi hammadde teminidir. Bu ihtiyaç, İngiltere'nin 16. yüzyılda başlattığı sömürgeciliğini Hindistan'a, Uzakdoğu'ya ve Afrika'ya doğru genişletmesine neden oldu. 1869 yılında Süveyş Kanalı'nın da açılmasıyla Ortadoğu'nun ve Akdeniz'in önemini yeniden artması ve Hindistan'a giden yolda güvenliği sağlamak adına İngiltere Kıbrıs'a göz koydu. Kemal Boran'ın köşe yazında belirttiği gibi İngiltere Başbakan'ı Benjamin Disraeli'nin deyişiyle, “Kıbrıs Batı Asya'nın anahtarıdır” (Boran, 2014, 2. parag. vd.). Devam eden savaş döneminde, stratejik önemini yanında, İngiltere ve diğer büyük Avrupa devletleri Rusya'nın sıcak denizlere inmesini engellemek adına bu savaşta Osmanlı'nın yanında olmuştur. Böylece 93 harbi sonucunda imzalanan Ayastefanos Antlaşması'nın ağır şartlarından kurtulmak için Avrupa devletlerinin yardımıyla Berlin Antlaşması'nı imzalamışlardır. Bu olaylar üzerine Kıbrıs 1878'de İngiltere'ye 92.799 Sterlin karşılığında kiralanmıştır. Ancak İngiltere bu antlaşma ile yetinmeyip ek antlaşma yaparak adanın mülkiyet ve idaresine sahip olmuştur. 1 Temmuz 1878 yılında imzalanan ek antlaşma maddeden oluşmaktadır ve bu maddeler ile İngilizler adadaki varlıklarını kalıcı hale getirmektedirler. “Buna göre İngiltere adanın işgal ve yönetimi süresince her türlü kanun ve sair mevzuatı yapma hakkına sahip oluyordu. Böylece, İngiltere sadece yönetim değil, dolaylı bir ‘egemenlik’ de tesis etmişti” (Olgun ve Balıkcıoğlu, 2012: 822).

3. İNGİLİZ SEYAHATNAMESİNDE KIBRIS KENTLERİ

19. yüzyıl bir çeşit seyahatnameler çağıdır. Birçok Avrupalı ve Amerikan seyyah; doğu ülkelerini merak etmiş, bu yörelere seyahatlere çıkmış ve bu seyahatlerinde edindikleri izlenimlerini ve gözlemlerini kaleme almışlardır. Bu yolculuklar ekseriyetle siyasi, diplomatik, ticari, bilimsel, arkeolojik, misyonerlik, istihbarat, sağlık ve dini (hac gibi) gayelerle gerçekleştirilmiş, nadiren de sadece turizm amaçlı olmuştur. Dini amaçla yola çıkan gezginlerin seyahatnamelerinde takip ettikleri güzergâh, İncil’de bahsedilen rotayla benzerlikler göstermektedir. 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başlarına doğru, Kıbrıs sadece dini bir durak değil, özellikle ılıman ikliminden dolayı bir sağlık turizmi merkezi olmuştur. İklimi güzel olan bu topraklar orta yaşlı gezginlerin sağlığına son derece faydalı olmuş ve bu toprakları turizmin yeni destinasyonu haline getirmiştir. Akdeniz ve civar adaları gezmek Avrupalı ve Amerikalı gezginler arasında bir moda haline gelmiştir. Kıbrıs, coğrafi olarak eski dönemlerden bu yana önemli ana bölgeye ayrılmaktadır. Bunlar; Lefkoşa, Girne, Larnaka, Mağusa, Limasol ve Baf bölgeleridir. Günümüzde bu bölgelerin kuzey de kalan şehirleri Girne, Mağusa, Larnaka ve Lefkoşa’nın bir kısmı Türkler, güneyde yer alan Baf, Limasol, Larnaka ve Lefkoşa’nın diğer kısmı ise Rumlar tarafından yönetilmektedir.

3. 1. Lefkoşa (Nicosia)

Lefkoşa, Kıbrıs adasının ortasında yer alan, Kıbrıs Cumhuriyeti ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’nin başkentidir. Günümüzde Yeşil Hat denilen sınırla Rum kesimi ve Türk kesimi olarak ikiye bölünmüş dünyadaki tek başkenttir. Venedikliler ve adanın tarihinde orada yaşamış birçok uygarlıktan günümüze taşınan sütunlar, katedraller ve birçok tarihi eser, 19. yüzyıl seyyahlarının da dikkatini çekmiş ve Lefkoşa’da görülmeye değer mekânlar arasında yerlerini almışlardır. Seyyah Mallock’un “İtalya’da olduğu gibi, kentte soylular ikamet ediyorlardı ve özellikle Lefkoşa saraylar şehri olmuştu” (Mallock, 1892: 99) cümlesinden de anlaşılacağı gibi; Lefkoşa şehri her dönemde aristokratların tercih ettiği önemli bir kent olmuştur. Adaya gelmeden önce adayla ilgili kitaplar okuyan ve geldiğinde kelimelerin gerçeğe dönüştüğünü gören Mallock hislerini şöyle ifade etmektedir:

Kentin tasviri bana bahçeleri, sarayları ve minareleri, Venedik istihkâmlarını ve orta çağa ait Hristiyan kiliselerini, haçlı krallarının saraylarını ve Türk cengâverlerinin mezarların hakkında malumat verdi. Hepsi birkaç mekanik paragraftan oluşuyordu ve ilk okuduğumda bana fazla bir şey ifade etmemişti, ama şimdi kelimeler canlanmış gibi görünüyordu ve merakımı tatmin etmedeki yetersizlikleri giderek artan bir şekilde onu daha ilginç bir hale getiriyordu (Mallock, 1892: 61).

19. Yüzyıl İngiliz Seyahatnamelerinde Kıbrıs

Seyyah Mallock, bir kenti gezi notlarından okuyarak tanımak ile bizzat gözlemlemenin çok farklı olduğuna işaret ediyor. Gezgin o yerin tarihine, kültürüne ve daha fazla ilgi duymaktadır. Kentte seyyahların dikkatini çeken ve hoşnut olmadıkları mühim bir nokta da kentin antik mimari yapılarının Osmanlı hâkimiyetiyle beraber şekil değiştirmeleridir. Osmanlı'da âdet olduğu üzere fethedilen topraklarda en büyük ve merkezi ibadethane, camiye dönüştürülür ve diğer ibadethaneler genellikle olduğu gibi muhafaza edilirdi. Bu gelenek Kıbrıs fethinden sonrada uygulanmış ve adada bazı kilise ve katedraller camiye dönüştürülmüştür. Bir katedralin üzerine minareler eklenerek oluşturulan caminin görüntüsünü çirkin bulan seyyah Baker, manzarayı okuyucusuna şu sözlerle anlatmıştır:

Mimarideki uyumsuzluk ve bir yabancıyı kesinlikle dehşete düşüren bağımsız zevkin bireysel anlayışı neredeyse Londra'daki kadar umutsuzdur. Venediklilerin güzel Gotik katedralleri, fethedenler tarafından camiye çevrilmiştir ve fazlasıyla yüksek ve sanki ince şamdanlar tarafından örtülmüş ince bir sunak model alınmış gibi iki büyük minare anlamsız süslemelerle eklenmiştir (Baker, 1879: 63).

İngiliz seyyah Baker, kilise ve katedrallerin camiye dönüştürülmesinden hiç de hoşnut olmaz. Eleştirisini daha çok estetik endişe üzerinden yürütmeyi tercih eder. Yazar, bu esnada ortaya çıkan nahoş (!) görüntüyü Londra ile karşılaştırır. Bu suretle açık değil örtük bir yargılama yapar. Halbuki Türklerin yaptığı dünyanın her tarafında olan bir uygulamadır. Osmanlı idaresinde Kıbrıs'ta eski kilise ve ibadethanelerin camiye dönüştürülmesinin yanı sıra yeni binalar da inşa edilmiştir. Şehre vardığında, “akşamın kızılığında antik ve güzel Lefkoşa şehrinin duvarlarını, palmyelerini ve minarelerini gördü[ğünü]” (1901:174) söyleyen Haggard, şehirde farklı dinlerin sembolleri olan binaların yükseldiğini ve adanın doğal bitki örtüsünün de onlara eşlik ettiğini belirtmiştir. Haggard'ın yanı sıra Lefkoşa ile ilgili doğal bitki örtüsü ve mimari yapıları kaleme alan bir diğer seyyah Mallock, şehrin görünümünü şöyle tasvir eder:

Uzun gri duvarları, üstlerindeki dağ laleleri kadar beyaz belli belirsiz görülen alçak kubbeleriyle büyük katedralin en görkemli kısmı, minarelerin, palmyelerin, servilerin parlayan kemer sarmalı gibi uzanmaktaydı. Bu mimari detayları düşünecek zaman değildi ve görüntü bende tek bir etki yarattı, o da Lefkoşa'nın aynen İbrahim zamanındaki eski şehir Şam'ın bir resmi gibi olmasıydı ve böylece bu ataerkil ovalarda tarih yanılgısı (anakronizm) yoktu (Mallock, 1892:116).

Mallock'un, Lefkoşe kentini İbrahim Peygamber devrindeki Şam'ma benzetmesi gerçekten ilginç. Bunu yaparken minare detayının üzerinde durmaya zaman ayırmaz bile. Bunların yanı sıra tarihi ve güncel yapılarla birlikte, bitki örtüsü seyyahların anlatımına göre güzel bir bütünlük oluşturmamakta, aksine karmaşık ve dağınık bir kent tasviri ortaya koymaktadır. Antik ve modern yapıların bir arada uyum oluşturmaması ve tezat yaratması adeta bir görüntü kirliliğine sebep olmaktadır:

Başkent Lefkoşa bir Türk kentinin alışılmış resmini sunuyordu. Hurma ağaçlarının, yeşil portakal bahçelerinin, minarelerin, camilerin, düzensizliği ve boyamasındaki antikalılığıyla evleri ve diğer binalar arasında yükselen büyük eski Venedik katedralinin, St. Sophia*, birleşimi üç millik çemberi kapsayan yüksek taş duvarlar ve kalelerle kaplanmıştı (Baker, 1879:60).

Lefkoşa'nın Türk kentine benzetilmesi sadece olumsuz bir görünüm üzerinden yani düzensizlik, karmaşa ve çirkinlik üzerinden yapılmaktadır. Burada yazarların beraberinde getirdikleri *kültürel bagajın* (cultural baggage) etkisi vardır. Kıbrıs'taki Türk hakimiyeti ancak olumsuzlukla ilişkilendirilebilir. Gezinler bunu bazen farkına varmadan not ederler.

3. 2. Girne (Kyrenia)

Kıbrıs'ın kuzeyinde yer alan bir liman kenti olan Girne, "bir söylentiye göre İ.Ö. X. yüzyılda Peloponez'den gelen Aka'lar tarafından kurulmuştur. Kurucuları kente anavatanlarındaki bir dağın adı olan Kyrenia demişlerdir" (<http://www.girnebelediyesi.com>). Adada hüküm sürmüş eski uygarlıkların da yaşam merkezlerinden birisi olarak tercih ettiği kent, geçmişten günümüze tarihi yerleri ve doğal güzellikleriyle oldukça önemli bir merkez ve adanın "vitrini" (Sukayar, 2002: 23) konumundadır. Seyyah Baker, Kıbrıs yolculuğunda Girne durağıyla ilgili olumlu izlenimlerini şöyle ifade eder:

Girne kampımızda on gün kaldık ve çevre son derece güzel ve ilgi çekici olduğundan dolayı, her birimiz ayrıldığımız için üzgündük; Kıbrıs'ın böyle resmedilmeğe değer ya da böyle büyük zenginlikte ormanları ve yeşilliklerine eşdeğer başka bir bölümü kesinlikle yoktur (Baker, 1879: 178).

Seyyahların Kıbrıs gibi şirin bir adanın tamamını beğenmemek gibi bir anlayışı olmamıştır. Özellikle ormanlık olması beğeni sebebidir. Baker bu kenti adanın en yeşil yeri olarak nitelendirmiştir. Elbette bütün alımlama olumsuz eleştiri üzerinden yürüyemez. Aksi

* Günümüzde Selimiye Camii adıyla anılan Katedral, Lüzinyanlar zamanında inşa edilmiştir. Osmanlıların adayı fethiyle beraber (1571) bu yapı camiye çevrilmiştir.

19. Yüzyıl İngiliz Seyahatnamelerinde Kıbrıs

takdirde okuyucu gezi notlarını okumaktan haz almaz. Bu edebiyatın misyonuna ve işlevine de uymaz zaten.

Seyyahlar adanın kuzey kıyısında yer alan Girne şehrini genel olarak çok beğenmişlerdir. Doğası ve limanı ile eşsiz güzelliğe sahip olan kent Haggard'a göre "kuzey dağlarının karşısında uzanan güzel küçük iskele" (Haggard, 1901: 176). Daha çorak olan iç kesimlerdeki bölgeler ve Larnaka'nın ardından Girne'ye gelen seyyahlar, yeşilliğine ve güzelliğine vurgu yaparlar. Kentin doğal güzelliklerinden bahseden bir diğer seyyah olan Mallock duygularını şu şekilde dile getirir:

Mavi deniz ve ardında Kilikya* kıyıları ve daha yakında su kıyısında bir nilüfer gibi Girne bulunuyordu. Ama beni beklenmedik bir şekilde esir alan başka bir güzellik daha vardı. Bu, beklenmedik bir bitki bolluğu ve bereketiydi. Çamlar, artık sadece fidan değildi; ya da yalnızca benim hayallerimi büyüleyerek süsleyen bir yeşillikten ibaret de değildi, onlardan artık sağlam ve güçlü koruluklar oluşmuştu (Mallock, 1892: 246).

Gezgin Mallock da tıpkı Baker gibi Girne'nin yeşilliğine dikkat çeker. Şehrin nilüfer çiçeğine benzetilmesi güzel bir eğretileme olmuş. Çam ağaçlarının artık fidan olmaması, büyüyen orman olmalarını edebî bir şekilde ifade edilmiştir. Girne limanının eşsiz güzelliğinden bahseden seyyah Baker, adaya ziyaretin güney sahillerinden değil de kuzeyden yani Girne'den başlaması gerektiğine inanır. Girne'den adaya çıkan ziyaretçiler için eşsiz bir ilk izlenim olacağını ve bu büyümlü manzaradan çok etkileneceklerini belirtir. Seyyah bu bölümde gemiden gördüğü şehri şöyle tasvir eder: "Sol üstte, yaklaşık sekiz mil uzaklıkta, açıkça görünen çok küçük limanı, bahçelerle çevrelenmiş evleri ve birkaç mile yayılmış arkasında mükemmel keçi boynuzu ormanları ve hurma ağaçlarıyla süslenen önemli bir liman ve kent olan Girne uzanır. Seyyah kitabın ilerleyen bölümlerinde mimari yapıları ve bahçelerinden bahsederek şehrin iç kesimlerini de etraflıca betimlemiştir:

Kent küçük ve en düzensiz: Eski bir Türk mezarlığı, kalenin karşı eteklerinin üzerindeki sınırını tam olarak Mağusa'dakine benzer konumda şekillendirir. Bu noktanın üç yüz adımlık mesafesindeki belli başlı evler; genelde taştan, hoş ve yüksek duvarlı, bereketli portakal, limon, badem, kayısı, incir ve ada civarında yaygın olan meyve bahçeleriyle çevrilidir. Evler, genelde çatıyı destekleyen beş kemerle birinci kata bakan açık bir geniş balkonla zemin katın üzerinde tek kattır. Temiz havayı balkona açılan tüm odalara aldığından dolayı bu tarz, iklime uygun bir

* Günümüzde Çukurova olarak bilinen Mersin, Alanya arası ve bu bölgenin arkasında yer alan Toros dağlarının güney yamaçlarını içine alan bölgenin eski adı.

plandır; aslında bu merdivene açık yerdir. Bir kaç hurma ağacı, nüfusta Türklerin üstünlüğünün kesin bir işareti olarak bu vakur ağaçların varlığı, bahçeleri süslemektedir (Baker, 1879: 178-9).

“Düzensizlik” ifadesi adeta bir leitmotif gibi çok sayıda gezginin notlarında tekrar edilmektedir. Bu özellik, seyahatnamelerle uğraşanlar hemen dikkatini çekmektedir. Evlerin tasvirine girince daha yansız bir anlatım tutumu hâkim olmaktadır. Evlerin planlanması beğenilirken Hüma ile Türkler arasındaki, bağ örtük bir şekilde olsa da Müslümanlık üzerinden kurulmaktadır.

Seyyahların Girne'nin güzelliğini görmeleri ada hakkındaki düşüncelerini bir nebze olsun değiştirmiştir. Baker bu durumu şu sözlerle ifade eder: “Girne mevkiinde ne kadar kaldıysam, bu sevimli sahile giriş yaparak elde edilecek ilk izlenim yerine yabancıların adaya gelişlerinin güney kıyılarına olmasına, o kadar derin pişmanlık duydum” (Baker, 1879: 187). Girne Kıbrıs'ın diğer bölümleriyle karşılaştırıldığında son derece modern ve temiz bir kent görünümündedir. Girne'yi Avrupa şehirlerinin bazılarına benzeten Mallock için “kent, hoş bir şekilde minyatür bir liman ve kıvrımlı bir kordondan daha fazlasıydı. Evlerin tümü taştandı ve birçoğu temizce beyaza boyanmıştı ve birçok farklı özelliğe sahip olmasaydı, kişi, neredeyse Jersey ya da Cornwall'da bir balıkçı kasabasını düşleyebilirdi” (Mallock, 1892: 278). Adaya gelen gezginleri ve turistleri karşılaması için en güzel yerin Girne olması konusunda seyyahların birçoğu hemfikirdir. Ancak doğal bir takım engellerden ötürü her an adaya bu limandan ulaşmak mümkün değildir. Seyyahların adada bulunduğu 19. yüzyıl döneminde ise bu limanın bir bölümü uzun süre kullanılmaması sebebiyle kumla doludur. Girne'nin demir atmak için her zaman uygun olmayan limanı ve şehrin genel manzarasını seyyah Baker şöyle anlatır:

Girne, girişi kuzeye açıldığından dolayı her hava koşulunda kusursuz bir şekilde yanaşılacak güvenli bir liman değildi. Kuzey rüzgârları süresince küçük tekneleri koruyabilecek doğuya doğru hafif bir dönüş var ama bu bölüm şimdi kumla doldurulmuştur ve taranarak temizlenmelidir. Evler, at nalı şeklinde kurulu limanda deniz kıyısından uçurumlara kadar yükselmektedir (Baker, 1879: 183).

Denizci bir millet olan İngilizlerin seyyahları da denizcilikten anlamaktadır. Girne limanı hakkındaki tespiti profesyonelcedir. O zamanki teknoloji ile liman zeminindeki kumların taranarak derinleştirilmesi önerisi son derece çarpıcıdır. Girne ile ilgili bu alıntıda bütün yazdıkları oldukça rasyoneldir.

3. 3. Larnaka (Larnaca)

19. Yüzyıl İngiliz Seyahatnamelerinde Kıbrıs

On dokuzuncu yüzyıl seyyahlarının da birçoğu gezilerinin Kıbrıs ayağına Larnaka'dan başlamış ve adayla ilk karşılaştıkları yer olan noktayla ilgili bilgiler vermişlerdir. Kente vardıklarında en çok, şehrin doğal sahilinin ve düzenli bir limanının olmayışı ve şehrin harap görüntüsü seyyahların dikkatini çekmiştir. Bu durum seyyahların şehirle ilgili neredeyse aynı cümleleri yazmalarına neden olmuştur. James Monroe Buckley'in üç kıtaya yapılan yolculuğun anlatıldığı eserinde Larnaka'nın kutsal yolculukta Kıbrıs'a varış noktası olduğundan bahsedilmektedir. İncil'de şu belirtilir ki: Lazarus'un* yeniden dirilmesinin ardından, Yahudiler onu Yafa'ya** sürdüler, ama mucize eseri teknesi Kıbrıs'a sürüklendi, Larnaka'ya ayakbastı ve Hristiyanlar onu, ölümüne kadar sürdüreceği görev olan, piskopos yaptılar (Buckley, 1894: 498).

Eroulla Demetriou; makalesinde incelediği İngiliz seyyah Mrs. Elizabeth A. M. Lewis'in *A Lady's Impression of Cyprus in 1893* (Bir Hanımefendinin 1893'teki Kıbrıs İzlenimleri) adlı eserinde Kıbrıs ziyaretini özetleyerek; "Mısır, kutsal topraklar ve Yunanistan yolundaki rahatsız edici sayıda turistler" (Demetriou: 221) hakkında yorumlar yapmıştır. Ardından "1870 ve 1880'lerde Anglofon seyyahların Filistin'e yolculuklarında Kıbrıs adasında çok fazla vakit geçirmemelerini birkaç saatlik bir ziyaretin yeterli olacağı hatta sadece Larnaka'yı görmenin yeterli olacağının tavsiyelerini vermiştir" (Demetriou: 221). Adaya yaklaşan seyyahların birçoğu gördüğü manzara karşısında hayal kırıklığına uğramıştır. Açıklardan ada belirmeye başladığında karşılarında kurak ve bakımsız bir manzara belirmiştir. Baker, Kıbrıs adasıyla ilgili ilk izlenimlerinden oldukça hoşnutsuzdur. Yeşil ve canlı bir manzara beklentisiyle geldiği adada yolculuğunun ardından karşılaştığı manzarayı şu sözlerle aktarır:

Yaklaşık yirmi mil boyunca üzerinde hiç bir yeşil noktanın gözü rahatlatmadığı bu sefil sahilin yanından geçtik; en sonunda zırlı geminin bağlandığı liman ya da dış limandan Larnaka'nın konumunu belirleyen minareyi gördük ve kentte üç ya da dört tane yeşil ağaç fark ettik. Kıyıdan yaklaşık yarım mil uzağa demir attık. Birkaç tanesi buharlı olan dokuz ya da on gemi dış limandaydı ve kargoları karaya getirmek için bir miktar layter*** görevlendirilmişti (Baker, 1879: 2).

Seyyah Baker, "sefil" ifadesiyle altını çizdiği gibi kenti ve açıkta demirmek zorunluluğundan dolayı limanını beğenmemiştir Yukarıda bahsettiklerimize dayanarak bazı yerler hakkında yazarların çok farklı düşünceleri olabiliyor. Larnaka'da bu biraz daha

* Ölümünün üzerinden dört gün geçmesine rağmen mucize eseri İsa'nın dirilttiği kişidir.

** Tel Aviv-Yafa, yaklaşık 391.300 nüfusuyla İsrail'de bulunan ikinci büyük kent.

*** Gemilerden kıyı hattına ve bazı hallerde, kıyı hattı ötesine boşlan personel ve yükün taşındığı taşıma vasıtası. (İngilizcesi: lighter)

belirgindir. Bir başka seyyah Mallock ise eserinde adaya ilgili daha iyi bir izlenim sunmaktadır. Seyyah, karşılaştığı genel manzara ile ilgili olumlu düşüncelerini paylaşmaktadır ve varış noktası ile ilgili heyecan duymaktadır. Yazar henüz gemideyken adaya ilgili şunları söyler: “Suyun içindeymiş gibi görünen kubbeli, çan kuleli ve minareli ve bir tarafında sık büyük palmiye ağaçlarının oluşturduğu yeşil nokta ile ev sıralarının tam önümüzde kar gibi parıldadığını gördüm. Buranın varış limanımız Larnaka olması gerektiğini biliyordum” (Mallock, 1892: 51). Büyük bir heyecanla yeni ulaşacağı kenti izlemektedir. Tasvirleri bir hayli başarılı ve sevecen bir tona sahiptir.

On dokuzuncu yüzyılda Kıbrıs’ı ziyaret eden seyyahların hemen hemen hepsi adaya ayak basacakları yer olan Larnaka’nın düzenli bir limanı ve iskelesi olmamasından ve dış limanda yolculuklarına son vermek durumunda kaldıklarından bahsederler. Eserlerinin bu bölümlerinde seyyahların neredeyse birebir aynı kelimeleri kullandıkları dikkat çekmektedir. Mallock varışını şu şekilde dile getirirken: “Larnaka’nın bir limanı yoktu sadece açıkta bir demir atma yeri vardı ve kıyıda neredeyse yarım mil uzaklığa demir attık” (Mallock, 1892:52). Cesnola, seyahatnamesinde izlenimlerini şu şekilde ifade etmiştir:

Hava bulutlu ve deniz çok hoyrattı. Kıyıda bir mil kadar uzaklığa demir atıldı, bir liman yoktu sadece açık bir koy vardı. Kasaba uzaktan tamda virane bir resmi gibi görünüyordu; hiç bir hayat belirtisi yoktu, sanki matemin belirtisiymiş gibi tek başına uzun yaprakları sarkan palmiye ağaçlarından başka görünürde hiçbir bitki örtüsü yoktu. İtiraf etmeliyim ki ilk düşüncem böyle ıssız görünümlü bir adaya ayak basmak değil gemide kalmaktı (Cesnola, 1878: 41).

Bu satırları okuyan bir insanın ada hakkında olumlu bir izlenime sahip olması çok güç. Satır aralarında İngiliz kibri sezilmektedir. Şayet hastalık gibi bir mazereti yoksa bir seyyahın, adaya çıkmak yerine gemide kalmayı tercih etmesi başka nasıl izah edilebilir. Kent bir cenaze evine benzetilmektedir. Örtük bir tarzda “tembel doğu” streotipine bir göndermeden de söz edilebilir. Bu kentle ilgili “açıkta demirlemek” bütün gezginlerin mutlaka değindiği bir husus olmuş.

Samuel White Baker, ziyaretini anlattığı eserinde adaya ayak bastığı limanlardan bahsederek başlar. Seyyah, Kıbrıs’ın güney limanlarını şöyle tarif eder: “Larnaka ve Limasol körfezleri, güvenli demir atma yeriyle dış limanlardı ve adanın güney batı bölümünün üzerindeki Baf (Paphos/Baffo) dönemin hatırı sayılır miktardaki küçük teknelerini koruyabilecek elverişli bir limandı.” (Baker, 1879: XIII) Gezin, adaya ilgili ilk izlenimlerinden bahsederken; yaklaşmakta olduğu yerin bakımsız ve ekonomik olarak sıkıntıda olan bir bölge olduğuna dikkat çekmektedir. Stratejik açıdan bu kadar önemli bir noktada yer

19. Yüzyıl İngiliz Seyahatnamelerinde Kıbrıs

alan ve zengin bir tarihe sahip olan adanın bu görüntüsü hem ihmal hem de maddi yetersizliklere dayanmaktadır. Seyyah bunu şu sözlerle açıklar:

Her hava koşulunda karaya çıkma imkânı sağlayacak geniş kazıklı iskeleleri bağlamak için bir filika limanı oluşturmak, mühendislik açısından hiçbir zorluk çıkarmayacaktı. Larnaka'nın gelişigüzel bir manzarası bile zavallı ekonomik durumunun gerçek resmini ortaya koyuyordu (Baker, 1879: 11).

Yukarıda alıntıdan hemen önce belirtildiği gibi; İngiliz seyyah mühendislik konusunda akıl verme yoluna giderek 19. yüzyıl İngiliz hegemonyasının verdiği yetkiyi kullanıyor adeta. Kentin perişan durumu ekonomik seviyesini ifşa etmektedir. Kentte sefalet hüküm sürmektedir Baker'a göre.

Haggard ise seyahatnamesinde Larnaka'dan bahsederken daha olumlu ifadeler kullanarak adaya varışını; “deniz kıyısında uzanan sevimli bir kent olan küçük liman şehri Larnaka'nın dış limanına demir attık sözleriyle tanımlar. Gezgin, kenti her ne kadar sevimli olarak nitelendirse de eserinin devamında Larnaka'nın düzenli bir limanı olmamasından şu sözlerle bahseder: “Sonunda resmi bir filikayla, bir limanı olmayan ama dış limanı bulunan Larnaka'nın yaklaşık bir milin dörtte üçü uzaklığındaki kıyısına kürek çekiyorduk – şu sıralar Kıbrıs adına yakışacak bir limanı yok” (Haggard: 61-2). Seyyahların adayı ziyaret ettiği 19. yüzyılda Larnaka'da düzenli bir liman bulunmamasından ötürü adayı ziyaret eden yolcular dış liman olarak adlandırılan belirli bir noktada layter (lighter) denilen küçük tekne ya da kayıklarla kıyıya taşınırlardı. Avusturyalı asıllı Osmanlı diplomatı ve şair/yazar Murad Efendi (Franz von Werner) Larnaka limanında karaya çıkışını “ter içindeki yüzleri yeni kavrulmuş kahve taneleri gibi parlayan kürekçiler beni Larnaka'nın (Kıbrıs'ın ana limanı) yolcu indirme yerine doğru soluk soluğa götür[düler]” (Efendi, 2007: 150) şeklinde not düşer. Bahsi geçen bu teknelerle hem yolcular ve eşyaları hem de ticari mallar adaya giriş yapardı ve bu durum hem kayıkçılar hem de taşıma işi yapanlar için zor bir nakliye şekliydi.

Cesnola, adaya varıştaki olumsuz düşüncelerini “Larnaka'ya ne kadar yaklaştıysak görüntüsünden o kadar az hoşlandım” (Cesnola, 1878: 43) şeklinde ifade eder. Bölgede düzenli bir limanın olmamasından dolayı yolcular çok zor şartlarda filikalara bindirilmekte ve şehre ulaştırılmaktadır. Seyyah Cesnola bu durumda kendisi, eşi ve çocuğunun yaşadığı zorluğu ve eşinin adaya nasıl ayak bastığını şöyle dile getirmiştir:

Her halükarda bu iki ayaklı taşımayı kabul etmesi için karımı ikna etmek vakit kaybı olacaktı; böylesine nahoş bir muameleye boyun eğmektense New York'a bütün yolu geri gidebilirdi.

Bayanların karaya çıkabilmesi için mutlaka bir yer olması gerektiğini söyledi ama ne yazık ki Kıbrıs adası onun anavatanı Manhattan'a benzemiyordu ve buradaki karaya çıkma yerleri, gezginlerin rahatını temin için hiç duyulmamış lüks unsurlardı (Cesnola, 1878: 43).

Cesnola'nın burada kaydettikleri çok isabetli tespitlerdir. Kadınların hiç te zarif olamayan bir tarzda filikalara bindirilmesi hiç de hoş değildir. "İki ayaklı taşıma" muhtemelen hamalların kadınları kucaklarında taşımalarını ifade ediyor ki çok sıkıntılı bir nakliye.

Çalışanlarımdan birinin aklına parlak bir fikir geldi; iki kayıkçı tarafından taşınan bir sandalye temin edildi ve Amerikan Konsolosunun karısı oturması için davet edildi ve böylelikle karaya çıkarıldı (Cesnola, 1878: 43-4). Gezin bu sözleriyle orada yaşayan insanları eleştirmekte ve Kıbrıs ile Manhattan'ı karşılaştırmaktadır. Kıbrıs'ta bulunmayan liman ve limana çıkış koşulları gezginin kendi toplumunu Doğu toplumundan üstün görmesinin sonucudur. Cesnola eserinin ilerleyen bölümlerinde Larnaka'yla ilgili biraz daha olumlu sözler sarf etmektedir.

3. 4. Gazimağusa (Famagusta)

Adanın doğusunda yer alan Mağusa, Arap istilaları sonucu Salamis'ten kaçan yerliler tarafından küçük bir balıkçı ve ticaret kasabası olarak kurulmuş olan önemli bir liman kentidir. Şehrin kuruluş aşamasında antik kent Salamis'e ait yapılardan ve taşlardan faydalanılarak savunması güçlü bir kent kurulduğunu ve geçmişten günümüze bazı yapıların hala ayakta olduğunu Cesnola şu sözlerle dile getirir:

Şehrin, neredeyse on yedi fit kalınlığında ve hepsi Salamis harabelerinden alınmış sert taştan olan iri surlarına ulaştığımızda kıtlık ya da ihanet haricinde böyle bir şehri alabilmenin ne kadar imkânsız olduğunu görürsünüz. Duvarlar şu anda Lüzinyanlar tarafından dikildiği zamanki kadar el değmemiş ve dayanıklı bir şekilde ayakta durmaktadır. Venedik Cumhuriyetinin eski bronz silahları hala güçlü bir şekilde denize ve Salamis ovasına bakan orijinal yerlerinde tabyalarda bulunmaktadır (Cesnola, 1878:194).

Batılı seyyahlar genelde iyi okuyuculardır. Gittikleri yerlerin özellikle tarihi hakkında bilgi sahibi olmadan geziye çıkmazlar. Bu aslında Batı medeniyetinin ve Aydınlanma hareketinin önemli bir göstergesidir. Ayrıca Cesnola askeri ve stratejik savaş bilgisini de haizdir. Bu kısa alıntıda adaya geçmişte hâkim olan birçok devletin adını saymış fakat

19. Yüzyıl İngiliz Seyahatnamelerinde Kıbrıs

Türklerden hiç bahsetmemiştir. Bunun tesadüf olması beklenemez. Batılılar birçok konuda Türklere karşı bu tür bir “yok sayma/görmezden gelme” anlayışını taşımaktadırlar.

Ortaçağda kayda değer liman kentlerinden birisi olan Salamis’in taşınmasının ardından, şehrin tarihi ve mimari yapısını oluşturan duvarları ve taşlarının bir kısmı Mağusa’da yeni bir şehir kurmada kullanılırken bir kısmının da Mısır’a gönderilerek taşlar Süveyş Kanalı inşasında kullanılmıştır. Haggard’da bu durumu “kuşaklardır Türkler Mağusa’yı eski binalarının taşlarının çoğunu Mısır’a ihraç ederek taş ocağı olarak kullanmışlardır” (Haggard, 1901: 155) şeklinde açıklar. Kıbrıs’ın Venedik idaresi nda olduğu ortaçağda oldukça uğrak bir kent olan Mağusa, Avrupa ve Doğu’nun farklı ülkelerinden gelen birçok tüccarın bulunduğu kilit bir nokta olmuştur. Şehrin bu denli popüler bir ticaret merkezi olmasıyla “kiliseler, manastırlar kenti Mağusa’da büyük kazanç ve lüks düşkünlüğü ahlak kurallarının umursanmadığı bir yaşamı da getirmiş ve bu hal Kutsal Toprakları (Filistin’i) ziyarete giderken kente uğrayan kimi dindar Avrupalılarca yadırganmış[tır]” (Haggard, 1901: 155-6). Venedikliler tarafından inşa edilen ve şehri çevreleyen surlar, “dünyadaki ortaçağa ait surların en mükemmel örneklerden birisidir” (Haggard, 1901:155-6). Bu surlar adanın Venedikliler tarafından adanın fethi sırasında önemli bir savunma merkezi haline geldiğinden Mağusa, Türklerin en son ele geçirdiği yer olmuştur. Türk korsanların yavaş yavaş adaya gelmeleri ve bazı yerleri harap etmelerinin sonucunda “bu gezintilerden haberdar olan Venedik, Kıbrıs’ın kalelerini onarmak için Savorniani’yi* mühendislerden oluşan bir ekiple oraya göndermeye karar verdi. Mağusa ve Girne düzenli bir kuşatmaya direnmek için yeterli derecede onarıldı; diğerleri tamir edilemeyecek olduğundan dolayı söküldü” (Cesnola,1878: 37). Adadaki Mağusa ziyaretini detaylı bir şekilde anlatan Mallock da kente yaklaşırken dikkatini çeken Venediklilerden kalma ihtişamlı surlara, kalelere ve hendeklere değinir. Eski çağlarda oldukça zengin ve popüler bir kent olan Mağusa’nın eski görkemli günlerini geride bırakmış olması ve göz göre göre sebepsizce tahrip edilmiş artık harabeye dönmüş derme çatma evleriyle yorgun bir kente dönüşmesini anlatır. Şehrin girişinde bir müddet bekledikten sonra “efsunlu bir uykuda olan şehir” olarak nitelendirdiği bölgeyi şu sözlerle tasvir eder:

Kabaca söylemek gerekirse, Mağusa yaklaşık bir milden oluşan bir karedir ve her yardası mükemmel olan duvarlarla çevrelenmiştir. Bu duvarlar neredeyse elli fit yüksekliğinde ve ortalama yirmi yedi fit kalınlığındadır. Dörtlünün bir yanı deniz ve limana bakar diğer üçü kum

* Venedikli mimar

serpili ve çorak bölümleri olan uçsuz bucaksız ovalara tepeden bakar. Bu karaya doğru uzanan duvarların tümünün etrafında aralıksız hendekler geçmektedir. Limana açılan su kapısı ve dış özelliklerini az önce anlattığım kara kapısı olmak üzere sadece iki kapı vardır (Mallock, 1892: 339).

Mallock, burada Mağusa kentini yansız bir şekilde betimlemeye çalışmıştır. Araya kendi yorumlarını ve düşüncelerini katmamıştır. Ancak seyyahları da hoş görmek lazım; aslında okuyucuları yanı ve ötekileştirici Doğu dünyası yorumlarına daha fazla rağbet etmektedirler. Böylece kendilerinin yüceleceğini düşünüyorlar herhalde.

Mağusa; 19. yüzyılda tahribata uğramış olsa da kent, 13. yüzyılda Doğu ve Batı arasında önemli bir ticari kent konumunda olup bir ikmal noktası olarak kullanılmaktaydı. Böylece “Bu canlı ticari etkinlik Mağusa tüccar ve gemi sahiplerinin devasa servet sahibi olmalarına, yabancıların hayretini uyandıracak derecede lüks içinde, görkemli bir yaşam sürmelerine vesile [olmuştur]” (<http://www.magusa.org/tr/kent-rehberi/kent-tarihi.html>). Adada aktif ticaretin var olduğu dönemlerde Mağusa’ya gelen kozmopolit tüccarlar arasında burada kilise inşa etmenin gelenek haline dönüşmesi üzerine şehirde üç yüzü aşkın kilise ve ibadethane yaptırılmıştır (Sukayar, 2002: 28). Bu görkemli dönemin akabinde çeşitli savaşlar ve depremlerle şehir hasara uğramış ve askeri yönetimler sonucunda şehirle beraber canlı ticari hayat da sekteye uğramış birçok antik mimari yapı da yok olmuştur. Cesnola şehirdeki bu tahribatı şöyle örneklendirir:

İç kısımlarda açıkça görünen duvar resimleriyle orta çağa ait kiliselerle iyi durumdaki bölge papazı konutunun mevcut duvarlarını yoğun bir üzüntü hissetmeksizin görmek imkânsızdır. Mağusa’da var olduğu söylenen üç yüz kiliseden sadece iki tanesi ayakta kalmıştır (Cesnola, 1878: 194).

Cesnola yine ada ve kentleri hakkındaki tarih okumalarını yansıtmaktan kaçınmıyor. Üç yüz kiliseden sadece iki tanesinin ayak kalmış olması demekle neyi ima ediyor olabilir? Acaba bu kiliselerin tamamına yakını yaklaşık üç yüz yıllık Türk hâkimiyetinde yıkıldı demek istiyor olabilir mi? Yorumlarda aşırıya kaçmak istemiyoruz ancak Batı insanının iyi niyetinden ciddi şüphelerimiz var.

Kentin yüzyıllar içerisinde giderek önemini ve ticari konumunu yitirmesi, yapılarda tahribata neden olmuştur. Bu gerilemeden sadece mimari yapılar değil aynı zamanda şehrin limanı da etkilenerek neredeyse kullanılmaz hale gelmiştir. Pedias Nehri’nin akıntısı ve

19. Yüzyıl İngiliz Seyahatnamelerinde Kıbrıs

bakımsızlık nedeniyle liman mille dolarak kaybedilmiştir. Limanın 19. yüzyıl manzarasının ve tekrar kullanılmasının mümkün fakat bir hayli masraflı olmasını Baker şöyle ifade eder:

Bu, Pedias'ın konumuyla ilgilidir ve düzeltilinceye kadar bataklığın kıyısında yer alan Mağusa için sağlıklı bir görünüm ümidi taşıyamam. Ağır sıvıyı direk olarak denize taşıyacak olan akıntıyı sağlamak için yeterince dar kanallar içerisinde yapay setler arasına nehri hapsederek hızıyla alüvyonu önleyecek tek bir mühendislik metodu olabilir. Bu başarılabilse ve nehir güvenli bir şekilde kümelse bile denizin içinde balçık meydana gelecek ve mutlaka Salamis'in tamamen yok edilmiş olan antik limanı ile aynı derecede komşu Mağusa limanını ince kumla dolduracak olan bir bariyer oluşturacaktır. Her koşulda mühendislik zorlukları pahalı ve belirsiz olacaktır fakat Mağusa birinci sınıf liman, silah deposu ve askeri üs olarak eski önemine kavuşturulması halinde, Pedias nehrinin kontrolü ciddi olarak göz önünde bulundurulmalıdır (Baker, 1879: 100).

Baker, tam bir mühendis edasıyla Mağusa limanının Pedias limanının getirdiği millerle nasıl dolduğunu ve nasıl kurtulabileceğinin reçetesini sunmaktadır. Hatta bunun mali boyutunun ağır olacağını da ilave etmekten çekinmez. Kıbrıs'ın ve kentin ekonomik şartlarıyla bu zor görünüyor. Diğer taraftan Muğasa limanı eski önemini de kaybetmiştir zaten. Limanın durumuyla ilgili umutsuzluğa kapılan Baker'in aksine Mallock, limanın restorasyonunun yapılmasının herhangi bir masrafının olmayacağını vurgulayarak; bakımsızlığı yüzünden kullanılmaz hale gelmesinde Baker ile hemfikir olduğunu şu sözlerle belirtir:

Mühendislerin söylediğine göre bu liman hiçbir büyük harcama olmaksızın Akdeniz'in en iyisi yapılabilir fakat şu anda durgun suları üzerinde birkaç kayık sallanıyor. Daha büyük hiç bir şey giremiyordu, Türk fethinden beri tamamen ihmale terkedilmesinden dolayı neredeyse kumla ve çamurla dolmuştu (Mallock, 1892: 348-9).

Mallock, liman hakkında Baker kadar derinlemesine bilgi vermeden kolay yolu seçmiştir. Limanın bu hale gelmesinin yegâne sebebi Türklerdir. Çünkü üç yüzyıl boyunca limanın ıslahı ve bakımı için çalışma yapılmamış ve liman kullanılamaz hale gelmiştir. Nehrin alivyonlarıyla dolması konusu her iki gezginin de ortak görüşüdür.

Mağusa bölgesinin en dikkat çekici yerlerinden birisi olan Karpaz, adanın Anadolu'yu işaret eden sivri bölümüdür ve yüzyıllar boyunca inzivaya çekilmek isteyenlerin bir kaçış noktası haline gelmesinden dolayı birçok ibadethaneye ev sahipliği yapar. Hogarth'ın Karpaz

bölgesi tanımı şöyledir: “Karpaz' ismi eski ve modern çağlarda Orontes'in [Asi Nehri] ağzına doğru çıkıntı yapan ve Mağusa ve Salamis körfezlerine geniş bir dalgakıran oluşturan uzun yarımada'yı belirtmek için kullanılmaktadır” (Hogarth, 1889:53). Antik Karpasia kentinin de kurulu olduğu yarımada savaş durumunda da ülke için avantaj oluşturmaktadır ve yaklaşan düşmandan haberdar olmak adına önemli bir bölümdür. Antik Salamis ve Mağusa “limanların üzerinde asılı olan Karpaz'ın yüksek dağları, sarp silüetlerin belli dorukları teknelerin arzu edilen limanlara direk dümen kırabildiği kent simgelerini oluştururken yaklaşan düşmanın kolayca bildirilebildiği üç ve dört bin fit yüksekliğiyle deniz manzarasına hâkimdir” (Baker, 1879: XIII). Kentin tarihi ve limanlarının durumunun haricinde genel görünümüyle ilgili bilgiler vererek manzaranın tasvirini yapan Baker, Mağusa'yı şöyle betimler:

Sol tarafta sığır arabasıyla sulanan engin meyve bahçesinde kare şeklinde çamur bir kulübe vardı ve manzara içindeki son yerleşim yeri olduğundan durduk, at arabaları ve develerin gelmesini bekledik. Tepenin zirvesinden bu noktanın yaklaşık iki yüz yard ötesine manzara son derece güzeldi. Sahilin yanında birçok ev ve bahçelerle deniz yarım mil uzaklıkta uzanıyordu. Kent arkamızdaydı ve doğuda, arkamızda bıraktığımız çorak yüzeyle belirgin bir zıtlık oluşturan çalılar ve bodur servilerle kaplı genişçe yabani bir kırsal vardı (Baker, 1879: 101).

İngiliz seyyahların kültürel bagajlarından arınmış özellikle doğa betimlemeleri çok başarılıdır. Tepeler, sahil, deniz ve bitki örtüsü son derece yalın, yansız ve olabildiğince edebî bir biçimde kaydedilmiştir.

Kurulduğu yıllardan günümüze kadar birçok el değiştiren şehir tarihin zengin ve ihtişamlı ticari bölgeleri arasında kendine yer edinse de zamanla ihmal ve bakımsızlığın yanı sıra askeri olaylardan ötürü bu önemini kaybetmiştir. Dönemin görkemli liman kentinin tarihini ve bir harabeye dönüşmesini okuyucusuna aktaran seyyah Cesnola, Mağusa'yı şu sözlerle tanıtır:

Hristiyanlar tarafından sekiz yüz yıl önce Salamis harabelerinden inşa edilen ve 1571 yılında Venedikli askerlerin mevzilerini kahramanca savunduğu korkunç kuşatmanın ardından Türkler tarafından tahrip edilen özverili Mağusa şehri bir zamanlar yüzlerce güzel kilisesi ve binlerce görkemli evleriyle tanınırdı. Eskiden büyük filoların yüzdüğü ama şimdi ihmalden dolayı kumla dolmuş olan ve sadece küçük, su taşıyan teknelerin yüzebildiği limanı Levant'ın temel ticari kentlerinden birisiydi (Baker, 1879: 101).

Bizim Kıbrıs Barış Harekâtından sonra (1974) Gazimağusa adını verdiğimiz kent ve onun limanı hakkında Cesnola'nın bu alıntısıyla birlikte atıfta bulunduğumuz bütün gezginler birbirine çok yakın ifadeler kullanıyorlar. Bunların birbirinden haberdar olmamaları çok düşük bir ihtimal. Okuyarak ve öğrenerek geliyorlar. Ya da gezi notlarını yazmadan önce ek bilgiler

ilave ediyorlar. Cesnola, çok daha açık bir şekilde Türk kuşatması korkunç diye nitelendirerek tarafını net belli ediyor ve daha sonraki ihmallerin tamamını da rahatlıkla Türklere fatura etmekten kaçınmıyor. Bu tespitlerde hiç gerçek payı yoktur da diyemeyiz. Bir yönetim kusuru olabilir. En azından açık (explicit) bir ifadenin kullanılması Cesnola'nın olumlu bir yönü.

3. 5. Limasol (Limassol)

Limasol, tarıma elverişli arazileri ve bir liman kenti olarak adanın en büyük limanına sahiptir ve Lefkoşa'dan sonra Kıbrıs'ın en büyük ikinci bölgesidir. Geniş sahile sahip mevkiinden dolayı Haggard buraya büyük bir liman yapılabileceğini şu sözlerle ifade eder:

Sahilinin doğal konumundan dolayı, filoların yüzebileceği birbirinden uzakta ayrı ve deniz ile arasında yedi ya da sekiz mil yüksekliğinde toprak parçası bulunan böylece pratikte hiçbir tehlikenin, içinde yatan teknelere dokunamayacağı iki girişli bir liman yapılabilirdi (Haggard, 1901: 156).

İngiliz seyyahlar bütün gittikleri bölgelerde bir öncü gözlemci gibidirler. Kentleri ve bilhassa limanları değerlendirmeleri emperyalist İngiliz zihniyetiyle yakından ilgilidir. Zaten önce seyyah gider, sonra misyoner en sonunda da (silahlı) tüccarlar*. Sömürgecilikte takip edilen sıralam budur. Bize göre Haggard, limasol limanına bu gözle bakmaktadır.

Geçmişte olduğu gibi günümüzde de bir turizm ve ticaret merkezi olan kent Bizans, Frenk ve Osmanlı gibi farklı kültürlere ait birçok mimari yapıya ve tarihi yerlere ev sahipliği yapar (Limassol Municipality, http://www.limassolmunicipal.com.cy/index_en.html). Adanın deniz ticareti açısından oldukça gelişmiş bölgelerinden bir tanesidir ve Baker bu kent için şu çarpıcı tespiti yapar: “Kıbrıs'ın Liverpool'u olabilecek olan Limasol, başkent olmalıydı” (Baker, 1879: 65). Baker'ın bu kaniya varmasındaki faktörler mevcut başkent Lefkoşa'nın ticari limanlardan uzakta kalmasından ötürü bir ticari üstünlüğünün olmamasının yanı sıra konumu itibarıyla de herhangi bir askeri üstünlük veya iklim avantajı sunmamasıdır. Limasol uçsuz bucaksız sahiliyle başkent olmaya aday bir yerleşim yeridir.

Seyyahlar, Osmanlı hâkimiyetinden çıkıp İngiltere'nin yönetmeye başladığı kentte sanat, ticaret, sosyal hayat ve temizlik gibi birçok alanda ilerlemeler görüldüğünü belirtmişlerdir. Adanın el değiştirmesiyle birlikte “Kıbrıs'ta hiç bir kent Limaso'da olduğu gibi İngiliz işgalinin sonuçlarını aynı ölçüde yansıtamazdı” (Baker, 1879: 256). Özellikle yönetimdeki Albay Warren'ın çalışmalarıyla kentin sokakları temizlenmiş, hayvanlar kentin merkezinden

* Hem Hollanda Birleşik Doğu Hindistan Şirketi (Vereenigde Oost-Indische Compagnie) ile hem de İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'nin (The British East India Company) kendi orduları ve savaş gemileri vardı.

uzaklaştırılmış, kent ağaçlandırılmış ve liman yenilenerek gemilerin kullanımına uygun hale getirilmiştir. Bu değişimin ardından kenti ziyaret eden Baker şehri şöyle betimler:

Larnaka kadar geniş bir alana sahip olmamasına rağmen Limasol daha sıkışık bir kenttir, bahçeleri ve evleri daha güzeldir. Üst rütbeli komisyonerin aktif otoritesinden dolayı sokaklar titizlikle temizlenmiş ve kentin tüm atıkları güvenli bir mesafeye taşınmıştı. Halk pazarı son zamanlarda et, sebze ve benzeri gibi bölümlere ayrılarak görünüş ve organizasyonda İngiltere'deki pazar yerlerine benzeyen oluklu galvaniz demirle kaplanarak düzenlenmişti. Şehir içindeki birçok açık alan Doğu'da alışılmış olduğu gibi pislik deposuna dönüşmesi yerine özenle birçoğunun baharın ilk sürgünlerini ve yapraklarını sergilediği genç ağaçlarla yeşillendirilmişti (Baker, 1879: 257).

Baker, bu satırlarıyla adayı fiilen yönetimine katan İngiltere'nin ne gibi mucizeler yarattığına işaret etmek istiyor. Medenî (!) İngiliz Limasol'a da medeniyet getirmiş: Sokaklar temizlenmiş, Pazar yerleri düzene girmiş ve kent ağaçlandırılmış. Peki bunlar doğru olsa bile, bu kente yaptığının kaç katını kazanacaklarına hiç temas etmiyor. İngiltere'nin ada ve kentleri hakkındaki planları ve projelerine niye hiç değinmiyorlar mı acaba? İnsan merak ediyor.

3. 6. Baf (Paphos)

Adanın batısında yer alan “Venüs’ün doğum yeri” olduğu kabul edilen döneminin başkenti Eski Baf ve günümüz iskân yeri olan Yeni Baf olmak üzere iki yerleşim yerinden oluşan bir liman kentidir. Diğer bölgelerde olduğu gibi Baf'ta da geniş bir liman yer almaktadır. Seyyah Baker Baf iskelesinin konumunu şöyle açıklar: “Larnaka ve Limasol körfezleri güvenli demir atılan dış limanlardır ve Baf adanın güney batı bölümünde dönemin hatırı sayılır miktardaki küçük teknelerini koruyabilen kullanışlı bir iskeledir. Kıbrıs'ın Fenikelilerin elinde olduğu dönemlerde diğer güney sahilleri gibi Baf da önemli ticari limanları arasında yer almaktaydı. Baf limanının önemini Baker şu sözlerle ifade eder: “Fenikeliler ticarete en uygun doğal olarak seçilmiş limanlarının kendi güney pozisyonlarından dolayı belli başlı kentleri Amathus, Kitim ve Baf olan Kıbrıs'ın güney sahillerine yerleşmişlerdir. Bunlar Kıbrıs'ın zenginliğinin zirvesinde ve dönemin gereksinimleri için yeterli olduğu zamanlardaki önemli ticari limanlardı” (Baker, 1879: 217). Zamanla bu durum değişerek kuzey limanlar da hareketlenmiş ve adada genel manada ticaret her limanda gelişmiştir. Bakımı yapılan ve olanakları geliştirilen Larnaka ve Girne limanları hala önemli limanlar olsa da diğerleri önemini

yitirmiştir. Antik çağlarda kurulan şehir, “eski uygarlıklarda Venüs’ün önemli bir ibadet merkezi olan bu çok eski kentin yerleşim yeri şimdilerde yaklaşık altmış haneli küçük Kukla köyü tarafından kısmen kaplanmıştır” (Cesnola, 1878: 204). Görkemli günleri geride bırakan kent, 19. yüzyılda bakımsız bir köy halini almıştır. Birçok yönden döneminin en gelişmiş yerleşim yerlerinden olan kent artık köhne bir hale dönüşmüştür ve Cesnola bunu şöyle ifade eder:

Dans, müzik, şarkı ve üç bin yıl öncesinin dini törenleri; baykuşların tiz ötüşleri ve diğer vahşi gece kuşlarının sesleriyle ve ıssız köyde açlıktan ölen sahiplerinin ardında kalan leş arayarak gezinen aç köpeklerinin acınacak havlamalarıyla yer değiştirmiştir. Burası bugünün Baf şehridir (Cesnola, 1878: 216).

Cesnola, köyün perişan halinden bahsederken birçok Afrodit ibadethanesinin var olması gereken kalıntıların kaybolmasını da dikkat çeker. Eski yapıların o dönemde ve günümüzde var olmamasının en büyük nedeni de genel anlamda adada meydana gelen depremler sonucu yıkımlardır. Adanın önemli antik kentlerinden Salamis’in de nasibini aldığı büyük depremlerle “belli başlı kurbanları Baf ve ardından Amathus olan adanın genel olarak depremlere maruz kaldığı görünür” (Cesnola, 1878: 6). Şiddetli depremler, Baf bölgesinde birçok antik yapıyı harap etmiştir ve halkın herhangi bir restorasyon çalışmasının olmaması bu antik yapıların günümüze taşınmasına engel olmuştur. Depremler sonucu kaybedilen yapılarla ilgili bir bölümü de Baker okuyucusuna şu sözlerle aktarır:

Bu yerin [Baf] bir taraftan önemli dini olaylara sahne olmasına rağmen ve diğer taraftan adada önemli olan, ne yer üstünde birkaç kalıntıdan başka bir şey ne de farklı zamanlarda meydana çıkarılmasını başarılı bir şekilde yönettiğim ilgi çekici bir keşif vardı. İnanıyorum ki kalıntıların yokluğu bu şekilde açıklanabilir. Baf pek çok kez depremlerle yıkılmıştır (Baker, 1879: 240).

Baker, bu defa da deprem uzmanı olarak temayüz ediyor. Şu gerçeğin altını çizelim 19. yüzyıl Batılı aydınları büyük oranda donanımlı kişilerdir. Çok fazla konuda bilgi sahibidirler. Bu sadece İngilizlere özgü bir durum da değildir. Almanlar, Fransızlar vadiğer sanayileşmiş ülke insanları da aynı durumdadır. Bunun sebebi, aldıkları çok başarılı hümanist eğimde aranmalıdır. Bilgi güçtür. İşte o güçle küçük ülkeler, Hollanda, Portekiz ve Belçika gibi devasa coğrafyalara ve ülkelere hâkim olmuşlar ve sömürmüşlerdir. Şimdi durm farklı ıdır? Kanatimizce şekil değiştirmiştir.

Kent her ne kadar depremler sonucu yıpranmış ve limanı da gelişimini kaybetmiş olsa da tarım açısından verimli topraklara sahiptir. Bölgenin konumundan ötürü Trodos Dağı, Mesarya ovasını kavuran kuzeyden ve doğudan esen rüzgârlara karşı bir siper görevi görür ve “bu durum Kıbrıslılar arasında Baf tokken Kıbrıs’ın geri kalanı açtır şeklinde yaygın bir deyişi ortaya çıkarır” (Hogarth, 1901:2). Kentte özellikle meyve bahçeleri göze çarpar. Zeytin ve keçiboynuzu ağaçlarının da bol miktarda yetiştiği bölgenin manzarasını Hogarth şu sözlerle aktarır:

Bölgede temizliğiyle meşhur eski kaynak suyu, yokuş aşağı akarken yatağı meyve bahçeleri ve zeytin ağaçlarıyla damgalanır. Bu güzel vadiye vardığım ilk haziran akşamında çiçek açan ağaçlar, etrafa keskin mis gibi bir koku yayıyordu. Deniz seviyesinden neredeyse 3.000 fite uzanan bu yer, yazın en sıcak günlerinde serin havanın keyfini çıkarır (Hogarth, 1901: 34-5).

Hogarth’ın tasvirinden anlaşılacağı üzere meyve bahçeleri, yakında bulunan bir akarsu ile beslenmektedir dahası “iklim ve toprak birçok avantajı birleştirdiği için, Kıbrıs’ın bu bölümü meyve ağacı yetiştiriciliğine son derece uygun hale getirilebilir” (Baker, 1879: 234). Yükselteleri ve coğrafi konumundan dolayı diğer birçok bölge kuru sığağa maruz kalırken bölgede denizdeki buharlaşmanın yükselteler üzerinde ferahlatıcı etkisiyle oluşan nem meyve üretimine uygun iklimi yaratır.

4. ADADA GÜNDELİK HAYAT

Adaya gelmeden önce Doğu, Türkler ve Müslümanlar hakkında okudukları eserler ve edindikleri bilgilerle önyargı sahibi olan seyyahlar, çoğu zaman bu önyargılarını kendi gezilerine ve eserlerine de taşımışlardır. Çünkü “daha önce yazılmış yapıtlar yeni yazılan gezi notlarının doğal biçimlendiricileridir” (İldem, 2000:19). Bir başka ifadeyle, her gezgin özellikle Doğu’ya belli bir kültür bagajıyla (cultural baggage) gelir. Baker’a göre ada halkı yabancıları gayet misafirperver tavırlarla karşılarlar. Burada seyyah Doğuda yaygın olan bazı batıl inançlardan da bir örnek vererek, kendisine yabancı olan tütsü ve ayini anlatır. Cobb, nazara olan inancı dile getirirken en yaygın olumsuz imgelerden birisi olan “Müslümanlar-Türkler cahildir” düşüncesini vurgulama fırsatını kaçırmaz. Müslümanların bu inançları da Batılı seyyahlar arasında sıkça söz edilen bir durumdur. Cobb insanların “kem göze” olan inanışlarını ve bu inanışların altında yatan kadercilik anlayışına şöyle bir örnek verir:

Müslümanlar kuşkusuz batıl inançları fazla olan insanlardır. Günlük yaşamları, kökenlerini cehaletten ve korkudan alan binlerce inanış ve alışkanlıkla çevrelenmiştir. Aralarındaki en etkili batıl inanç, ‘Kem göz’e olan inanıştır: herhangi bir talihsizlik olursa, bunun nedenini talihsizliği yaşayan birinin ‘kem gözle’ bakmış olması olarak görülürler (Cobb, 2006: 202).

19. Yüzyıl İngiliz Seyahatnamelerinde Kıbrıs

Doğu ile Batı karşılaştırıldığında Doğulular çok daha kaderci ve batıl inançlara sahiptirler. Kem göz özellikle Türkler arasında daha da yaygındır. Nazar boncuğunun geçmişi İslamiyetten önceki dönemlere kadar uzanır. Buna karşın Batılılar daha akılcı ve pozitif düşünceye yatkın yapıdadırlar. Bu tespit ile Cobb, diğer Batılı seyyahların defalarca tekrarladıkları bir davranışın tekrar altını çizmektedir.

Örtü, peçe, türban ya da sarık Batılılar için ilginç nesnelere olsa da Doğu dünyasının hayatının bir parçasıdır. Haggard'ın bu sözlerindeki yanığı ise Türklerin türbana duydukları saygıdan değil, ölümlerine duydukları saygıdan ileri gelmektedir. Türklerde mezarlıkların son derece önemli ve temiz tutulan yerler olmasını birçok seyyah hayranlıkla dile getirir. Adada din adamları kadar üst düzey birçok yetkilinin de her iki ırk ve dine mensup vatandaşlara aynı derecede adil davranmaları seyyahların dikkatini çeker. Adanın Türkler tarafından yönetildiği dönemde kilisenin özgürlüklerinin kısıtlanmaması ve vergilerden de muaf tutulmalarını Baker şöyle temellendirir:

Tüm tabakalara kimseden korkmadan ve kimseye boyun eğmeden yargıçlık yapmak için cesur kararlılığı, Türk yönetimi tarafından daima saygın bir itibar gören ve aslında vergilendirmeye yükümlü olmasına rağmen, bu hakkın hiçbir zaman mecburi tutulmadığı Ortodoks Kilisesi, kendisine tanınan ayrıcalıkları ihlal etti. Bu durum, halk inancında Müslüman hoşgörüsüzlüğü ve bağnazlığına tuhaf bir çelişkidir; Ortodoks Kilisesi sadece Türk yönetimindeki bu muhteşem özgürlüğün zevkini çıkarmakla kalmaz, aynı zamanda piskoposlar cemaatlerinden zorunlu vergi toplamada yetki bölgesi içerisindeki seyahatleri esnasında onlara refakat eden Türk zaptiyelerinin varlığıyla desteklenirler (Baker, 1879:412).

Baker, bu ifadeleriyle çok cesur bir tespitte bulunmaktadır. Türkler, Ortodoks kilisesine büyük imtiyazlar tanımış fakat onlar bu iyi niyeti suiistimal etmişlerdir. Tarihte Türklere ve İslam'a karşı başlatılan Haçlı seferlerinin altında genelde hep kiliseler ve papazlar ya da papalık bulunmaktadır. Aynı hataya 20.yüzyılın başlarında ermeni papazları da düşmüşlerdir. Güvenmek iyidir ancak kontrol dahiyidir, ilkesini daima hatırdan tutmak gerekir.

Ada Türklerin elinden çıkıp İngiliz hâkimiyeti na girdikten sonra seyyahlar, adada önemli ve olumlu gelişmeler olduğuna dikkat çekerler. Birçok seyyahın ortak kanaatine göre; İngilizler adaya gelene kadar burada yaşayan “insanlar kuralmış gibi acınacak şekilde fakirlerdi ve özellikle şimdiki İngiliz işgaliyle bağlantılı olan belirsizlik süresince bir takım denemelerin tehlikesi na girmeye maddi güçleri yetersizdi” (Baker, 1879:443). Bu ifadede de açıkça görüldüğü gibi seyyahlar İngilizlerin Kıbrıs'a gelmesiyle beraber adeta adada her şeyin değiştiğini ve güzelleştiğini vurgularken, her fırsatta Türk yönetimini yermeyi de ihmal

etmezler. Asıl amacı ırkları birleştirmek değil, adanın kaynaklarına el koymak ve adayı askeri bir üs haline getirmek olan İngiliz idaresinin ada halkına dostluk ve barışı getirdiğini iddia eden seyyahlardan Baker bu durumla ilgili şunları söyler:

En ayrıcalıklı bireylerin böyle genel bilgileri birleştirmesi nadirdir; birbirine muhalif ırklar olan Türkler ve Rumlar, tüm düşmanlıkların unutulması gerektiği İngiliz hâkimiyeti nda bir aslan ve kuzu gibi hallerinden memnun bir halde yaşarlardı. Müslümanların dinleri bozulmamış kalacak ve Ortodoks kilisesi eski özgürlüğüne devam edecekti; böylece İngiliz bayrağı rengi solmuş ay yıldızla yer değiştirdiğinde, özgürlük ve eşitlik güvenceye alınmalıydı. Ülkenin kaynakları uzun uykularından uyandırılmalı ve dünya Kıbrıs'ın Türk hâkimiyetinden İngilizlere transfer olmasındaki olağanüstü değişikliğe tanık olmalıydı (Baker, 1879:399).

Bu açıklama da net olarak görüldüğü üzere “aslan ve kuzu” olarak nitelenen ada halkının İngiliz yönetiminden hayli memnun oldukları belirtilmiştir. Adada yaşayan her iki ırka dini özgürlüklerinin verilmesiyle tüm sorunun halledileceğini düşünen İngilizlerin asıl amacının adaya huzur ve güven sağlamak olmadığı herkes tarafından bilinen bir gerçektir. İşin özü: Güya İngiltre yönetiminde dertler bitecek, düşman ırklar Türkler ve Rumlar barış içerisinde yaşayacaklardır. Aradan bunca zaman geçti (1878-2021) adayı hala BM Barış Gücü ve Türk askeri koruyor.

İngilizlerin Kıbrıs'a yerleşmelerindeki amaç diğer sömürgelerinde olduğundan farklı değildir. Amaç temel olarak dünya çapında değerli ticari yollarda önemli bir durağa ve adanın kaynaklarına sahip olmaktan öteye gitmemektedir. Seyyahların deyimiyle, İngilizlerin adaya gelmesiyle “en sonunda birkaç beyefendi bir posta vapuruyla oraya ulaşana ve adanın tarihinde ikinci kez İngiliz bayrağı dalgalanana kadar Kıbrıs, üç yüz yıl boyunca Türklerin korkunç idaresiyle sızlandı ve soldu” (Haggard, 1901: 69). Gezginler, Türk himayesinde bakımsız ve pis olan adanın İngilizlerle birlikte değiştiğine ve geliştiğine vurgular yaparlar. Adada her şey sanki İngilizlerin emeği ve çabasıyla ortaya çıkmış gibi yazan seyyahlar bu durumla ilgili örnekler de verirler; mesela Haggard şöyle der:

Önceki efendi olan Türkler, asla yol yapmamış gibi görünüyorlar; sadece var olanları yok etmişler. Şimdi bu konudaki meseleler çok daha gelişmiş. İngiliz Hükümeti komutasına bırakılan Türklere barış için ödedikleri paranın her meteliğin sömürgesinin ihracından sonra acınacak halde olan hesapların dışında, merkezi kentler arasına yavaş yavaş dağ yatakları üzerine yapılan köprülerle mükemmel yollar inşa etmişti. Ancak şimdiye kadar kırsal alanlarda yol konusunda çaba gösterilen hiçbir şey yoktur (Haggard, 1901:66).

19. Yüzyıl İngiliz Seyahatnamelerinde Kıbrıs

Esas itibariyle yeni gelen hep eskiyi kötüler. Bu demokratik yönetimlerdeki seçimlerden sonra bile böyledir. İngiliz yönetiminin kabul ettirilmesi ve rahat çalışabilmesi için Türklerin yol ve alt yapı çalışması yapmadığı tezi titizlikle işlenmektedir.

Kaygısızca vakit öldüren Türklerin doğa dostu olmalarını da beklemeyen Avrupalı seyyahlar, bu konunun da Türklerin “kader-kısmet” anlayışıyla bağlantılı olduğunu düşünürler. İş hayatında aşırı dürüst olmaları da Türkler için bir dezavantajdır ve “Türklerin saf dürüstlükleri iş hayatlarındaki tek dezavantajları değildir. Hareketsiz mizaçları ve dinî kadercilikleri de daha fazla kar etmelerini engellemektedir” (Cobb, 2006:53). Doğaya düşünmeden zarar verebilen Türkler kasıtlı olarak da Hristiyan hemşehrilerinin mallarına zarar verebilirler. Seyyah Haggard, bu durumu şöyle örneklendirir:

Kıbrıslılar, üç yüz yıldır önemli bir şekilde yayılan kısmet prensibiyle Türk kurallarına alıştırmıştır. Hristiyan bir köylüye ait olması durumunda portakal ağaçlarını tahrip etmek eğer Allah’ı memnun ediyorsa yapın gitsin der ve omuzlarını silker (Haggard, 1901:67-8).

Burada yalnız kısmet değil aslında açık bir şekilde İslamiyet eleştirilmektedir. Halbuki İslamiyet’te, kim olursa olsun, başkasının malına zarar vermek asla mazur karşılanmaz. Ehli kitap sahipleri zaten zımmî statüsündedir ve can ve mal güvenliği devlet teminatındadır.

Baker ise başka bir olumsuz davranışa değinirken gümrük işlemleri sırasında Türklerin bu işi beceremeyecek kadar cahil olduklarını anlatır. Bu cehaleti Türk idaresinden kalma yoksulluğun bir sonucu olduğuna inanan Baker, gümrük dairesinde çalışan Türkleri şöyle tasvir eder:

Her kutu kırılıp açılarak ve içindekiler toprağa saçılır. Tüm nesnelere vergisi değeri üzerindedir ve cahil bir Türk de bilirkişidir. Bu adam keratayla limon sıkacağı arasındaki farkı bilmez; daha geçen gün tel bir yiyecek koruyucusunu ‘bir başlık’ (muhtemelen daha önce telden çit maskesi görmüştü) olarak değerlendirdi (Baker, 1879: 12).

Seyyah Baker, bu sözleriyle Batı kültüründe yüzyıllardır yer etmiş “tembel Doğulu/Türk” stereotipinin belirgin bir yansımasını naklediyor. Yazımızın kuramsal bölümünde altını çizdiğimiz önyargı ve kalıp düşünceleri seyahatnamelerde bire bir görmüş oluyoruz. Şunu da ilave etmeliyiz okuma yazma oranının çok düşük olduğu o yıllarda cehaletin olmadığını iddia da edemeyiz. Ama gezginlerin amaçları şüphe sebebidir.

Türk kadınlarını hamamlarda ve Türk erkeklerini de kahvehanelerde vakit öldürerek geçiren bireyler olarak tanımlayan oryantalist bakış açısı, bunu iklimle de ilişkilendirmiştir.

Sıcaklığın insanları tembelleştirmesi yaygın bir görüştür. Schiffer bu durumu şöyle örneklendirir:

Türklerin şehvetperverliği ve tembelliğini açıklamak için elimizde tarihi değer açısından önemli, fakat doğruluğu bakımından tartışmaya neden olabilecek, 18. ve 19. yy. İngiliz seyyahlarından kalma antropolojik teoriler var. Bunlar, kısaca bir ulusun karakterini oluşturan öğelerden hareket etmektedirler: 1. İklim 2. Toplumsal kuruluşlar 3. Din (Schiffer, 1987: 299).

Schiffer, Türklerin tembelliğini ve cinselliğe olan düşkünlüğünü bu üç kategoride incelerken en önemli etkenin ise iklim olduğunun altını çizer. Tembellik 19. yüzyıldan Doğu insanının en belirgin olumsuz özelliği olarak her fırsatta dile getirilmeye başlanır. Adada Türklerle ilgili seyyah Cesnola'nın dikkatini çeken olumsuz durumsa Türklerin oldukça bakımsız ve tarumar bir halde yaşamalarıydı. Tüm bu durumun nedenini o da tıpkı diğer seyyahlar gibi Türk erkeklerinin tembelliğine dayandırıyor. Fakat Türklerin “tembel” olduğunun yineleyen seyyahların tam tersi düşüncelerini ortaya koyan gezginler, aslında onların çalışkan, kuvvetli, dayanıklı, kararlı, dürüst, sözünde duran insanlar olduklarını vurgular. Mandel, E.C. Granville-Murray'in Türklerle ilgili olumlu düşüncelerini şöyle aktarır:

Her ne kadar kadınların yarışması dışında nazik toplum olmadığı söylene de Türkler, bu güzel cinsi kendi güncel ilişkilerinin dışında tutmalarına karşın, dünyanın en görgülü-kibar halklarından birisidir. (...) Herhangi bir kimseyi aşağılamaktan-küstürmekten kaçınırlar, az ve yetkinlikle konuşurlar, karşılardakinin de bu niteliğe sahip olduğunu düşünerek, gerçekler için öylesi bir saygı duyarlar ki kendilerinin kolaylıkla kandırılmasına izin verirler. (...) Dışardan gelenlere nazik olmayı görev olarak kabul ederler ve onlara hiçbir biçimde şaşkınlığa neden olacak ve kızdıracak sözler söylemezler. (...) Eğer özellikle talep edilmemişse düşüncelerini açıklamak için pek ender konuşurlar, buna karşılık sorgulamalarda açık ve samimim olarak yanıt verirler (Mandel, 2004:62).

Türklerle ilgili olumlu görüşler az olmasına rağmen yine yer yer okurların karşısına çıkmaktadır. Ancak genel yargı, yaratılması istenen olumsuz imaja destek verecek şekildedir. Erkeklerin vakitlerini kahvehanelerde sigara içerek öldürmesi de genel yargılardan birisidir. Cesnola, ailelerine gerektiği gibi bakamayan erkeklerin zamanlarını nasıl öldürdüklerini şöyle ifade eder:

19. Yüzyıl İngiliz Seyahatnamelerinde Kıbrıs

Aslında adada baştanbaşa sadece Türklerin ikamet ettiği yerler, genel bir kuralmış gibi kirli, perişan ve çöküşün her işaretini gösteren bir haldeydi. Bunun sonucu ise; aileleri ve ev işleri ellerinden gelen en iyi şekilde başlarının çaresine bakmaya terkedilmişken, yaşamlarını kazanmak için herhangi bir mesleği ya da el sanatını ne bilen ne de öğrenmek için çaba gösteren fakat vakitlerini kahvehanelerde içki ve sigara içerek aylıklıkla geçirmeyi tercih eden böyle bir ırktan ne beklenmesi gerektiği (Cesnola, 1878: 193).

Cesnola, bu satırlarda Türklere olan bütün kinini ortaya dökmektedir. Pislik, perişanlık, çöküntü mesleksizlik çok tekrar edilen kalıp ifadelerdendir. Bu perişan halin sonucu olarak seyyah Kıbrıs'ta Osmanlı soyunun hızla yok olduğunu belirtir. Adada Türk nüfusu hızla azalmakta ve Hıristiyan nüfusu artmaktadır. Türklerin nüfusunun hızla azalmasında Osmanlı topraklarına yapılan göçlerin haricinde ailelerin çocuk sahibi olacak kadar zengin olmamasından dolayı Türk ebeler tarafından yapılan kürtajların da payı vardır. Türkler bu durumdan memnun olmasalar bile Cesnola bir kaçıyla yaptığı konuşmanın ardından bunun kaçınılmaz olduğuna kanaat getirir. Gezgin bu konuyla ilgili şöyle bir sonuç çıkarır: “Eğer Türkiye'nin diğer bölgelerinde bunun gibi durumlar varsa, bu yozlaşmış soydan Avrupa'yı temizlemekten başka çare yoktur” (Cesnola, 1878:193). Aslında mevcut olandan ziyade olmasını istediği hususu yazmaktadır yazar. Türklerin Avrupa'dan atılması gerektiği düşüncesi de yeni ve bilinmeyen bir şey değildir. Acaba bugün Avrupa'da beş milyondan fazla Türkün ve milyonlarca Müslümanın yaşadığını öğrense ne yapardı?

Ada halkının kıyafetlerine zaman zaman yer veren seyyahlar hem Müslüman hem de Hristiyan erkeklerin fes kullanırken, kadınların kıyafetlerini çarşaf ve türbanla tamamladıklarını belirtirler. Bu duruma örnek olarak Mallock “bazen Türk bazen de Rum geceleri olurdu ve masanın sırayla türbanla avelendiği ve gelincik kırmızısı sınırlar gibi feslerle çevrelendiği görülürdü” (Mallock, 1892: 322) der. Fes bütün Osmanlı coğrafyasında 19. yüzyılın bir alameti farikasıdır. Sadece yüz yıl kadar kullanılmıştır (1829-1925).

Birçok şeyde olduğu gibi kıyafetlerde de iklimin etkisi oldukça büyüktür. Soğuk bölgelerde yaşayan kişiler koyu renkli kürk ve deri kıyafetler tercih ederken sıcak bölgelerde yaşayan insanlar daha çok açık renkli pamuk keten gibi ince kumaşları tercih ederler. İklimin bir sonucu olarak ada kadınları açık renkte ve genel olarak beyaz örtüler kullanırlarken erkekler de açık renkli keten kıyafetler giyerler. Mallock yolda yürürken gördüğü kişilerin keten kıyafetler giymiş olduğunu şu sözlerle dile getirir: “Burada hareket eden bir kaç figürle karşılaştık-bunlar, canlandırıcı havada erkenden postları gri olan başıboş bazı koyunları pazara götüren bir çoban ve sabah ışığında keten elbiseleriyle bir kaç Türk idi” (Mallock, 1892:114-

5). Mallock, türbanlı kadınlar ve fesli erkeklerin yanında gökkuşağı gibi renkli kıyafetler giymiş olan çocuklardan da şöyle bahseder:

Unutmamam gereken bir diğer şey de bahsedilen çiçeklerin bana Türk çocuklarını anımsatmasıdır. Bazıları başlarını parıldayan çimen yeşili mendillerle kaplamıştı ve etekleri sarıydı. Bazılarının kıpkırmızı başlıkları ve lacivert etekleri vardı. Aslında gökkuşağının tüm renkleriyle göze çarpıyorlardı. Bir kişi Türk birliklerinin tenha yollarının köşelerindeyken çocukların bazen yol boyunca yürüyen, bazen de yolun ortasında oynayan küçük sessiz gruplarını ziyaret etmiş olurdu. Çocuklar, az önce yoldan geçen birisinin toz toprağın içine düşürdüğü anemon ve nergis demetleri gibi görünüyorlardı (Mallock, 1892:163).

Mallock, en azından Türk çocuklarını tasvir ederken kültürel bagajının etkisinden uzaklaşıyor. Rengârenk giyimlerinin yanı sıra yola düşürülen “anemon ve nergis” demetlerine benzetilmesi çok değerli ve güzel olmalarına karşın eğitimsizlikten veya cehaletten dolayı heder olduklarına göndermedir.

Yaptıkları olumlu olumsuz bunca tasvirin ardından seyyahların yer yer adayı beğendikleri ve bazılarının adayı ikinci kez ziyaret ettikleri dikkat çekmektedir. Kıbrıs, özellikle İngiliz idaresine girdikten sonra İngilizler için güzel bir seyahat ve turizm merkezi haline dönüşmüştür. Hakkında yazılan seyahatnameler de birçok gezginin rehberi olarak adaya daha fazla ziyaretçi çekmiştir. Baker, bu durumu şu sözlerle çok güzel özetler: “İngilizler belli bir dereceye kadar koyunlar gibi birbirini takip eder ve bu basit ama elverişli tarzdaki sessiz bir başlangıç hızla geliştirilecekti ve Kıbrıs, turistlerin işlek patikalarıyla bağlantılı olacaktı. Girne civarı en güzel yerdir ama kış boyunca karlı dağların sert rüzgârlarına maruz kalır” (Baker, 1879: 428). Günümüzde Kıbrıs hâlâ İngilizler için bir sayfiye yeridir. Adada İngiliz sterlini, en azından KKTC’de, çok geçerli bir paradır. Konutlar bile sterlin ile kiraya verilmektedir. Yani İngiltere fiilen olmasada, Güney taraftaki askeri üssünü saymazsak, ekonomik ve siyasi gücüyle adada varlığını sürdürmektedir.

SONUÇ

Doğu Akdeniz’de yer alan Kıbrıs; Anadolu, Ortadoğu ve Kuzey Afrika’nın ortasında olmasından ötürü hem ticari hem de askeri açıdan asırlardır önemini kaybetmeyen bir üs görevi görmektedir. Anadolu’dan ayrıldığı düşünülen bir kara parçası olan adada; Fenikeliler, Yunanlılar, Mısırlılar, Persler, Romalılar, Bizanslılar, Müslümanlar, İngilizler, Lüzinyanlar, Venedikliler, Türkler hüküm sürmüşlerdir. Kıbrıs adası; Doğu uygarlıkları için Batı’ya ve oradaki gelişmelere açılan bir kapı, Batılılar içinse hammaddenin ülkelerine taşınmasında faydalanılan önemli bir limandır. Yüzyıllar boyunca sayısız el değiştiren ada; sadece stratejik

19. Yüzyıl İngiliz Seyahatnamelerinde Kıbrıs

konumuyla değil, iklimi, toprakları ve doğal güzellikleriyle de farklı medeniyetlerin ele geçirmek istediği bir toprak parçası olmuştur.

Adada Türk yönetimi, 1571 yılında Osmanlı Devleti'nin adayı fethiyle başlar ve yaklaşık üç yüzyıl boyunca devam eder. Osmanlı iskân politikası usulüyle adaya Anadolu'dan çok sayıda aile yerleştirerek bölgedeki Türk nüfusunun artmasını sağlar. Üç yüzyılın ardından 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında Osmanlı Devleti, Kıbrıs adasını İngilizlere kiralamak zorunda bırakılır ve böylece adada İngiliz yönetimi başlar. Bununla beraber adaya gelen İngiliz ziyaretçilerin sayısı da artar. İngiltere'yi Kıbrıs'ı kontrolü na almaya iten en önemli saik, Hindistan denizyolunu güvence altına almak ve Levant'ta bulunan sömürgelerine sorunsuz bir ulaşımı garanti altına almaktır. Ada önemli ticari yolların üzerinde bir üs ya da ikmal noktası olarak kullanabildiğinden daima önemli bir ticari liman veya pazar görevi görmektedir. Bazı gezginler, Filistin hac yolu üzerinde bulunan adayı küçümseyerek derecede Larnaka'nın birkaç saat görülmesinin yeterli olacağını söylemişlerdir. Ancak genelde ada İngilizlerin ilgi alanına girmektedir, tıpkı Kıbrıs'tan yaklaşık 65 yıl önce işgal ettikleri (1814) Malta gibi.

Bu dönemde adayı ziyaret eden seyyahların ve yazarların gözlemleri ve izlenimleri, genellikle oryantalist bakış açısıyla yazılmış eserler olarak karşımıza çıkar. Bu eserlerle beraber birbirinden ahlaki, dini, kültürel, politik kısacası her yönden farklı bir Batı ve Doğu imajı yaratılır. Günümüzde bile hala etkilerine rastlanan Doğu-Batı ikilemiyle, Şark uygarlıklarının kültürleri ve geçişleri tamamen yok sayılarak, “şehvet düşkün ve tembel bir Doğu” imgesi yaratılmak istenmektedir. Buna karşılık, bilim ve teknolojiye gelişen Batı, her yönüyle Doğu'dan üstün ve onları küçümseyen bir medeniyete dönüşür. Yazılan tüm eserlerin hakikati yansıtmayı yansıtmadığı da tartışma konusudur. Çünkü kurgulanan Doğu-Batı ikileminin yanı sıra gerçeklerin böyle olmadığını anlatan eserlere de rastlamak olasıdır. Önyargılarından kurtulmuş olan gezginlerin eserlerinde “barbar Türk” imajından ziyade “nazik, kibar Türk portreleri”, “şehvet dolu kadınlar” yerine de “çalışkan, hamarat Türk kadınları” yer almaktadır.

Birçok gezgin eserlerinde her ne kadar Türkleri eleştirse ve onlara kötü sıfatları layık görse de eserlerinde denge kurmak maksadıyla zaman zaman olumlu yönlerine de yer vermektedirler. Gezi yazıları incelenen seyyahlardan özellikle Haggard ve Cesnola adaya tamamen oryantalist bakış açısıyla yaklaşmışlar, kendilerini ve ülkelerini üstün görerek adadaki İngiliz işgalini haklı göstermeye çalışmışlardır. Adı geçen seyyahlar ve diğerleri de İngilizlerin, kötü Türk yönetiminin ardından adaya huzur ve refah getirerek onu kalkındırdığını sürekli vurgulamışlardır. Tüm bunları ifade ederken adanın farklı özelliklerini de dile getirmişlerdir. Hemen hemen her seyyahın aynı noktalara değinmiş olması gözden kaçmaz. Bu durum, onların

adaya gelmeden önce ada ile ilgili yazılmış eserleri okuduklarının ve aynı noktalara yaptıkları gezilerin bir göstergesidir; bazen de önceden edinilmiş önyargılar olarak yorumlanabilir. Bir başka ifadeyle; her gezgin Şark'a yanında bir "kültürel bagaj" (culturel bagage) ile gelmiştir denebilir.

İncelenen seyahatnameler ve diğer eserler sonucunda adanın ılıman ikliminin ada için hem bir avantaj hem de dezavantaj olduğu görülmektedir. Uzun süren ılık mevsimlerinden ötürü ada uzun yıllardır Avrupa'dan turist çekmekle beraber, sıcaklığın insanlar üzerindeki olumsuz etkilerinden dolayı (iklim teorisi) eleştirilmesine de yol açmaktadır. Sıcaklığın insanların tembelleşmesine yol açtığı teorisinin adanın genelinde hemen hemen her alanda görüldüğünü vurgulayan seyyahlar, bir bakıma temelleri antik kültüre kadar uzanan "sıcak tembelleştirir" görüşünün etkisi altında kalmışlardır. İklimin ada hayatında etkileri evler, insanların yiyecek tüketimi ve kıyafet seçimlerinde de etkilerini göstermektedir. İlıman ikliminden dolayı ada genelinde evler tek katlı ve bahçeli çoğunlukla kerpiçten inşa edilmiştir. Bu evlerde yaşayan insanlar da genellikle ince ve açık renkli ipek veya keten kıyafetler giyerek, sebze ağırlıklı beslenerek çoğu zaman yiyeceklerini çiğ tüketirler. Böylece iklime uygun bir beslenme şekline sahip olurlar. Ada, günümüzde Kıbrıs Rum Kesimi ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti olmak üzere iki farklı devlete ve bu devlette farklı din, dil, ırkları bünyesinde barındırmaktadır. Tarih boyunca adada bulunan ana bölge günümüzde de adanın farklı kentleri olarak varlığını sürdürmektedir. Bu bölgeler kuzeydeki Girne, Mağusa ve başkent Lefkoşa, güneydeki Larnaka, Baf ve Limasol'dür. Doğu Akdeniz'deki konumu itibariyle oldukça sıcak bir iklime sahip olan adada yetişen başlıca ürünler zeytin, keçiboynuzu, dut, arpa, buğday, çeşitli meyve ve sebzelerdir.

Seyahatnamelerde açıkça görüldüğü gibi Kıbrıs, eski çağlardan günümüze kadar önemini asla yitirmeyen sürekli gözde bir kara parçası olmuştur. Ada, günümüzde her ne kadar kronik bölünme sorunuyla anılsa da geçmişte Türklerin ve Rumların barış içerisinde yaşadığı görülmektedir. İncelenen seyahatnamelerde üç yüz yıl süren Türk idaresinin ada üzerindeki olumsuz etkileri ve Türk yönetiminin adayı fakirliğe ve tembelliğe sürüklediği vurgulanmaktadır. Ancak yaratılan tüm bu olumsuz imajın yanında eserlerin satır aralarında halkın birbiriyle sorunsuz yaşadığı da görülmektedir. Bu imajın çizilmesi ve desteklenmesinin tek amacı, adadaki İngiliz varlığını haklı ve kalıcı kılabilmektir. 'Medeni İngiliz adaya medeniyet getirdi' diyebilmektir. Son olarak İngiliz gezginlerinin tamamına yakınının ülkelerinin dış ve sömürge politikasını destekler mahiyette gezi yazıları kaleme aldıklarını ve okurlarını bu yönde güdülediklerini söylemek abartı olmasa gerek.

KAYNAKÇA

Birincil Kaynaklar

- Baker, S. W.(1879). *Cyprus as I Saw it in 1879*, London: Macmillan and Co.
- Buckley, J. M.(1894). *Travels in Three Continents Europe-Africa-Asia*, New York: Hunt&Eaton Cincinnati, Cranston&Curts.
- Cesnola, L. P. D. (1878). *Cyprus: Its Ancient Cities, Tombs, and Temples, a Narrative of Researches and Excavations during Ten Years' Residence in That Island*, Second Edition, New York: Harper&Brothers Publishers.
- Haggard, H. R. (1901). *A Winter Pilgrimage Being an Account of Travels Through Palestine, Italy, and the Island of Cyprus*, Accomplished in the Year, London: Longmans/Green and Co.
- Hogarth, D. G. (1889). *Devia Cypria Notes of an Archaeological Journey in Cyprus in 1888*, Henry Frowde, London: Amen Corner E.C.
- Mallock, W. H. (1892). *In an Enchanted Island or a Winters Retreat in Cyprus*, Third Edition, London: Richard Bentley & Son, New Burlington St.

İkincil Kaynaklar

- <http://www.acilfrm.com/bocekler-bocek-alemi/292190-ipek-bocegi-ipek-bocegi-hakkinda.html>, Erişim: 17.02.2014.
- Bilici, İ. E. (2011). Oryantalist Seyahatnamelerde Türk İmgesi Üzerine Bir İnceleme: Alexander William Kinglake'in Seyahatnamesi Eothen Örneği, *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, Sayı II, s. 1-21.
- Boran, M. K., *1878'de Kıbrıs İngiltere'ye Kiralandı Mı, Yoksa Satıldı Mı?*, http://khk.kamunet.net/varolus_010811.aspx, Erişim: 23.01.2014.
- Cobb, S. (2006). *Gerçek Türkler*, İstanbul: Maviyağaç.
- Jorga, N. (2005). *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, III, (1538-1640)*, (Çev.) Nilüfer Epçeli, İstanbul:Yeditepe Yayınevi.
- Demetriou, E. *British and American Travel Accounts of "Pilgrimages" to Cyprus during the British Occupation*, s. 220-236, Makalenin Orijinal Pdf Metni İçin Bkz.: <http://openjournals.library.usyd.edu.au/index.php/MGST/article/view/5979/6545>, Erişim: 27.11.2012.
- Efendi, M. (2007). *Türkiye Manzaraları*, (Çev.) Alev Sunata Kırım, İstanbul: Kitap Yayınevi

Gazimağusa Kent Tarihi, <http://www.magusa.org/tr/kent-rehberi/kent-tarihi.html>, Erişim: 19.02.2014.

Girne Kentinin Tarihçesi, <http://www.girnebelediyesi.com/>, Erişim: 11. 03. 2014.

Keçiboynuzu, Harnup (*Ceratonia siliqua*) Yetiştiriciliği,

<http://www.msxlab.org/forum/tarim/359795-keciboynuzu-yetistiriciligi.html>, Erişim: 15.02.2014

İldem, A. E. (2000). *Fransız Gezginlerin Gözüyle Türkler ve Yunanlılar*, İstanbul: Boyut Kitapları

Karip, G. Ç. (2014). *19. Yüzyıl İngiliz ve Amerikan Seyahatnamelerinde Kıbrıs*, SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış YL tezi, Isparta.

Lefkoşa, <http://tr.wikipedia.org/wiki/Lefko%C5%9Fa>, Erişim: 21.02.2014.

Lemesos (Limassol) Municipality,

http://www.limassolmunicipal.com.cy/index_en.html, Erişim: 19.02.2014.

Kontny, O. (2002) Üçgenin Tabanını Yok Sayan Pythagoras: Oryantalizm ve Ataerkillik Üzerine, *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, Oryantalizm–I, Sayı XX, s. 121-136.

https://tr.wikipedia.org/wiki/Malta_tarihi, Erişim:(07.12.2021).

Mandel, G. (2004). *Anneciğim Türkler Geliyor! Hilalin Öteki Yüzü*, (Çev.) Nihat Aksoy, İstanbul: Zaman Kitap.

Mazeud-Karagiannis, E., (2005). 16.Yüzyıl Fransız Şiirinde Türk İmajı: Ronsard, Du Bellay, Baif, Belleau, *Dünyada Türk İmgesi*, İstanbul: Kitap Yayınevi, (s. 301-309).

Olgun, K. ve Balıkcıoğlu, E. (2012) The Times Gazetesi'ne Göre İngiliz Dönemindeki Kıbrıs'ta İdari Islahat, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, Cilt IX, Sayı 1, s. 816-844.

http://www.ruhunyolculugu.com/keciboynuzu_harnup-t6316.0.html;wap2, Erişim Tarihi: 15.02.2014.

Takmyıldızların Mitolojik Öyküleri / Cygnus (Kuğu), Eridanus (Irmak), Yunan mitolojisi, <http://yunanmitolojisi.blogspot.com.tr/2009/06/takmyldzlarn-mitolojik-oykuleri.html>, Erişim: 07.11.2013.

19. Yüzyıl İngiliz Seyahatnamelerinde Kıbrıs

- Sarıncay, Y. (2000). *Osmanlı İdaresinde Kıbrıs (Nüfusu-Arazi Dağılımı ve Türk Vakıfları)*, (Proje Yöneticisi) T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara:Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı.
- Schiffer, R. (1987); *Bilder türkischer Frauen und Männer in Reiseberichten des 19. Jahrhunderts, I. Uluslararası Seyahatnamelerde Türk ve Batı İmajı Sempozyumu Belgeleri*, Eskişehir: Anadolu Üniv. Yay. s. 283-309.
- Sukayar, H. (2002). *Kuzey Kıbrıs Rehberi*, Kıbrıs Vakıflar İdaresi ve Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Katkılarıyla.
- Takış, T. (2002) Oryantalizm Üstüne Tezler, *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, Oryantalizm – I, Sayı XX, s. 9-10.
- Timur, T. (2000). *Osmanlı Kimliği*, Ankara: İmge Kitabevi.
- Toledo, P. (2005). ‘Türkler ve Hristiyanlar Arasında’ Adlı Komedi Türk İmgesinin Biçimlenmesi, *Dünyada Türk İmgesi*,(s. 267-282) İstanbul: K itap Yayınevi.
- Uysal, M. ve Uyar, A. Y. (2013) Tepedelenli Ali Paşa Biyografileri Üzerine, *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, Sayı XVI, s. 371-396.
- Vatansever, M. (2012). Kıbrıs Sorununun Tarihi Gelişimi, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* Cilt XII, Özel Sayı, s. 1487-1530.
- Yıldırım, A. K. (2002). Edward Said’in Şarkiyatçılık Düşüncesine Eleştirel Bir Bakış, *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, Oryantalizm – II, Sayı XX, s. 136-148.

EXPANDED SUMMARY

Cyprus, located in the very south of Turkey with a strategically important location, has hosted many civilizations throughout history. The island commands the eastern coasts of the Mediterranean Sea, which is still one of the most important inland seas in the world, in every aspect. The island’s status, having been ruled by the Ottoman Empire between 1571-1878 and now called TRNC as a Turkish state in Northern Cyprus, continues to be an international problem. The present article, then, presents the way Cyprus was depicted in seven British travelogues just before and after 1878, the year being the starting point of the British rule which is also the issue under question. Throughout the article the travelogues of the following travelers were presented and examined:

David George Hogarth's *Devia Cypria Notes of an Archaeological Journey in Cyprus in 1888*,

Luigi Palma di Cesnola's, *Cyprus: Its Ancient Cities, Tombs, and Temples, a Narrative of Researches and Excavations during Ten Years' Residence in That Island*,

Henry Rider Haggard's, *A Winter Pilgrimage Being an Account of Travels Through Palestine, Italy, and the Island of Cyprus*,

James Monroe Buckley's, *Travels in Three Continents Europe-Africa-Asia*,

Samuel White Baker 's, *Cyprus as I Saw it in 1879*,

Mallock's, W. H. *In an Enchanted Island or a Winters Retreat in Cyprus*.

The observations and impressions of the travelers and writers who visited the island during this period appear as works written from an orientalist point of view. Together with these works, a different image of the West and the East is created from each other morally, religiously, culturally, and politically. With the East-West dichotomy, the effects of which are still seen today, the cultures and histories of the Eastern civilizations are completely ignored and a lascivious and lazy East is created. On the other hand, the West, is depicted a developing society in science and technology, and is superior to the East in every aspect. It is also a matter of debate whether all the works written reflect the truth. Because, in addition to the East-West dilemma, it is possible to come across works that picture reality quite the opposite. In the works of travelers who have been freed from their prejudices, there are gentle, polite Turkish portraits rather than a barbarian one. Although many travelers criticize Turks in their works and deem them worthy of bad adjectives, they sometimes include positive aspects in order to create a balance in their works. Especially Haggard and Cesnola have a completely orientalist perspective, trying to justify the British occupation on the island by seeing themselves and their country as superior. The aforementioned travelers and others have constantly emphasized the peace and prosperity brought by the British. Altogether, they also reflected the different characteristics of the island. This is an indication that the travelers read the works written about the island before their arrival and that they made their trips to the same points, resulting in prejudice. As a result of the travel books and other works examined, it is seen that the mild climate of the island is both an advantage and a disadvantage. Due to its long warm seasons, the island has been attracting tourists from Europe for many years, but it has also been criticized for the negative effects of the heat on people. Emphasizing that the climate theory, in which heat causes people to become lazier, is seen in almost every area throughout the island, the

19. Yüzyıl İngiliz Seyahatnamelerinde Kıbrıs

travelers were in a way under the influence of the "hot makes people lazy" view, dating back to the ancient culture. The effects of climate also have an impact on houses, food consumption and clothing preferences. Accordingly, the houses throughout the island are mostly built of mud brick with a single story and garden. People living in these houses usually wear thin and light colored silk or linen clothes, eat mostly vegetables and consume raw food.

The island is now divided into two different states, the Greek Cypriot Part and the Turkish Republic of Northern Cyprus. The six main regions on the island throughout history continue to exist as different cities of the island today. The main products grown on the island are olives, carob, mulberry, barley, wheat, various fruits and vegetables. Additionally, animal husbandry was also developed and the animals frequently mentioned by the travelers are; horses, mules and the famous donkeys. Based on the travel books, it is noteworthy to mention that the Turks were extremely kind to animals. As it is clearly seen in the travel books, Cyprus has always been a favorite place that has never lost its importance from ancient times to present. Although the island is remembered with problems today, it is clear that Turks and Greeks used to live in peace. In the travel books examined, it is emphasized that the negative effects of the Turkish administration, which lasted for three centuries, dragged the island into poverty and laziness. However, in addition to all the negative image created, the people lived with each other peacefully. The sole purpose of drawing and supporting this image is to make the British presence on the island justified and permanent. The travelers who came to the island with a "cultural baggage" in their minds, already planned what they were going to write. The similarity between travelogues and British foreign policy is no accident.